S:T PAULI KYRKA

Inventering av Göteborgs kyrkobyggnader, rapport XIII

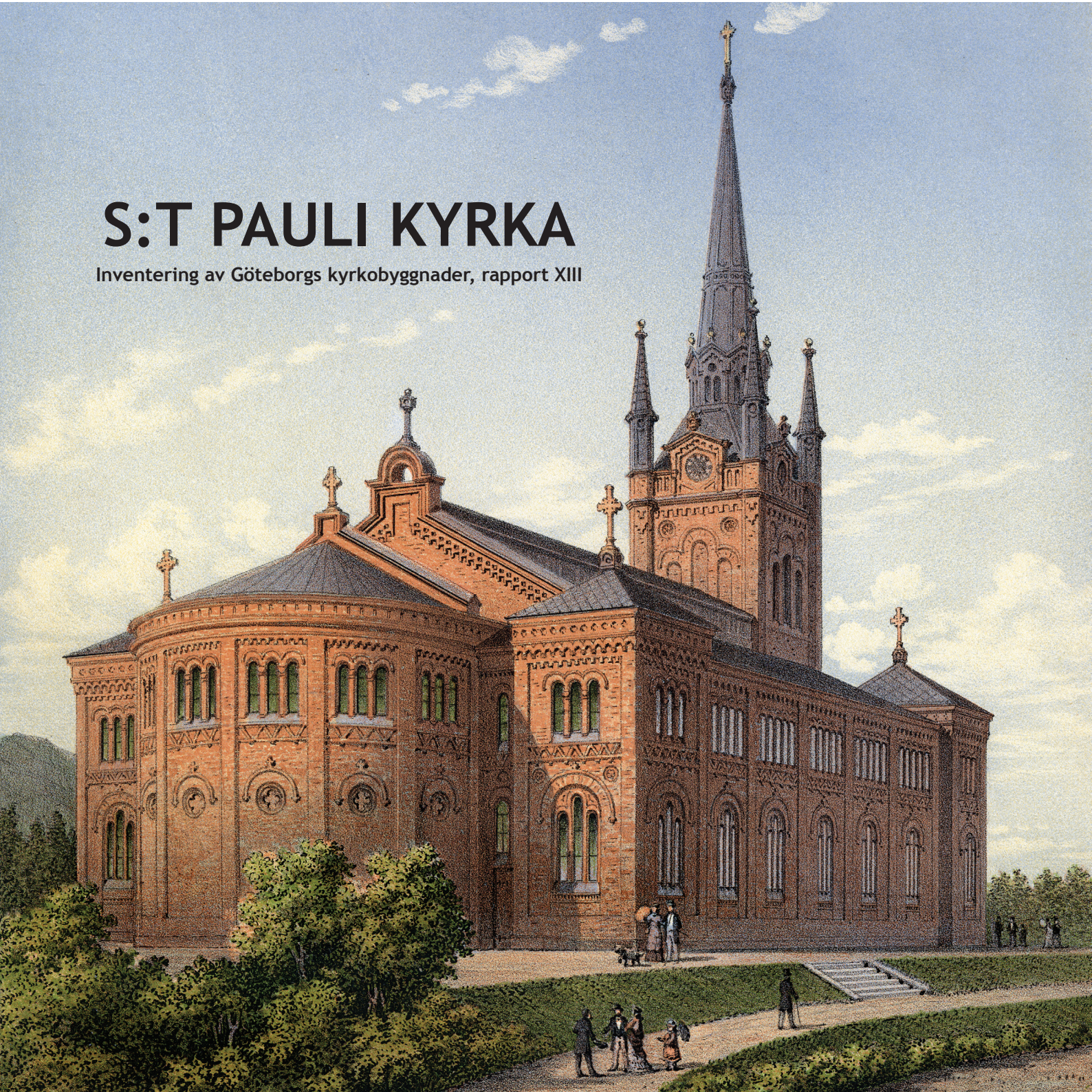

S:T PAULI KYRKA

Inventering av Göteborgs kyrkobyggnader, rapport XIII

Matilda Dahlquist

Svenska kyrkan
I GÖTEBORG

ISSN: 1403-8153
Dnr: 98/KF 234
Text och layout: Bebyggelseantikvarie Matilda Dahlquist
Projektledare: Fastighetschef Harald Pleijel
Referensgrupp: Förste antikvarie Tomas M Larsson och antikvarie Agnes Kempe, Länsstyrelsen i Västra Götalands län samt kyrkoantikvarie Mona Lorentzson, Göteborgs Stadsmuseum
Fotografier: Där ej annat anges Matilda Dahlquist 2002
Omslag: S:t Pauli kyrka, litografi efter teckning av O A Mankell (GSM)
Tryck: Elanders Novum AB, Göteborg 2002

Innehållsförteckning

FÖRORD 9

INLEDNING 10

BYGGNADSHISTORIK 12
S:t Pauli kyrkas tillkomst 12
Kyrkan uppförs och invigs 14
Händelser under 1800-talet 17
S:t Pauli kyrka under 1900-talet 17

EXTERIÖR BYGGNADSBESKRIVNING 27
Grundmurar och socklar 27
Stomme och fasad 27
Fönster 27
Dörrar 29
Kyrkklockor 29
Tak och takavvattning 30
Kyrkoplan 30
Övrigt 31

INTERIÖR BYGGNADSBESKRIVNING 33
Golv 33
Väggar 33
Innertak 34
Innerdörrar 36
Kyrkbänkar 37
Läktare 37

Orgel 39
Altare 39
Predikstol 40
Dopfunt 40
Övrigt 40

NOTFÖRTECKNING 42

KÄLLOR OCH LITTERATUR 48
Informanter 48
Otryckta källor 48
Tryckta källor och litteratur 49

KRONOLOGISK SAMMANFATTNING 52

Förord

Göteborgs kyrkoförvaltning inventerar ett urval av Svenska kyrkan i Göteborgs kyrkobyggnader. Dokumentationen har initierats av samfällighetens fastighetsnämnd. Projektledare är kyrkoförvaltningens fastighetschef Harald Pleijel. Texterna har utarbetats i samråd med förste antikvarie Tomas M Larsson och antikvarie Agnes Kempe, Länsstyrelsen i Västra Götalands län samt kyrkoantikvarie Mona Lorentzon vid Göteborgs Stadsmuseum. För denna rapport svarar bebyggelseantikvarie Matilda Dahlquist.

Huvudsyftet med projektet är att ge kyrkoförvaltningens fastighetsenhet en djupare kunskap om kyrkornas byggnadstekniska historia, som underlag för framtida åtgärder. Inventeringen inriktas främst på kyrkobyggnaden och rapporten innehåller både en byggnadshistorik samt en byggnadsbeskrivning, men innehåller inga antikvariska bedömningar eller råd. Kyrkans inventarier dokumenterades 1987 av antikvarie Gunilla Folkesson och fotograf Christer Morát.[1]

Inventeringen är framför allt baserad på tillgänglig litteratur, arkivuppgifter, intervjuer och okulärbesiktning. Stor vikt har lagts vid att ge korrekta källhänvisningar. Uppgifterna kan därmed kontrolleras och vid behov kan ytterligare information om någon viss åtgärd eller byggnadsdetalj inhämtas.

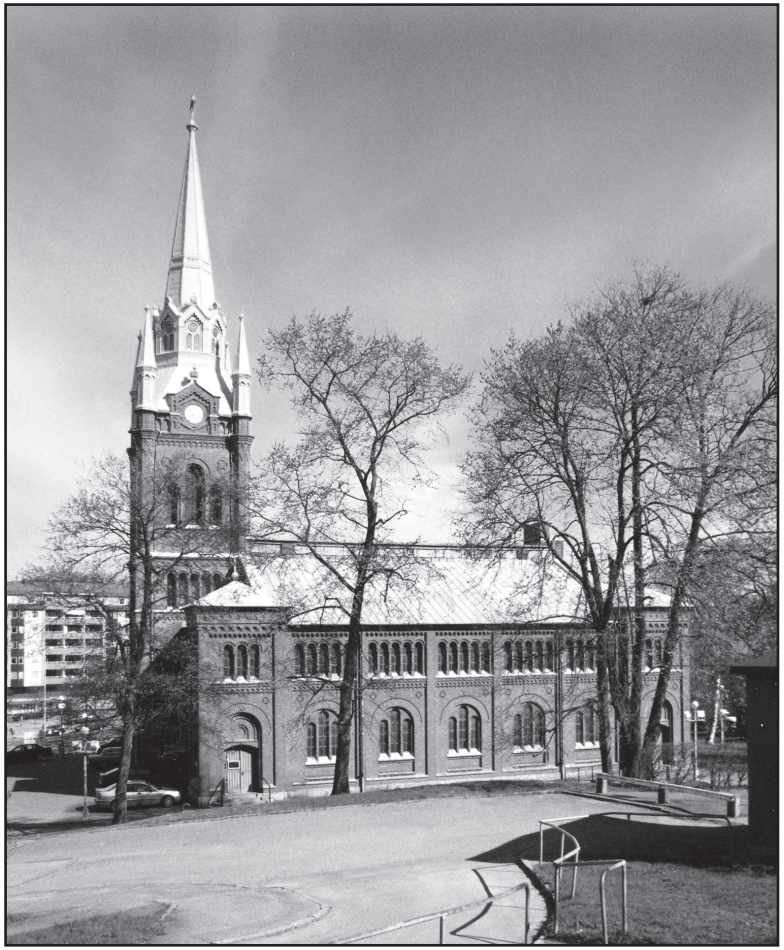

S:t Pauli kyrka sedd från söder.

Inledning

S:t Pauli kyrka byggdes åren 1880-82 efter ritningar av arkitekten Adrian Crispin Peterson, vars förslag vann den pristävling som Göteborgs stad utlyste. Kyrkan bekostades av donationsmedel, huvudsakligen ur Renströmska fonden. Året efter kyrkans invigning bildades Gamlestadsförsamlingen, sedermera S:t Pauli församling.

Kyrkorna som byggdes under den senare hälften av 1800-talet präglades av en frisk blandning av olika, främst medeltida, arkitekturstilar. S:t Pauli kyrka försågs med huvudsakligen romanska, men även gotiska, drag. Grundplanen är enkel; treskeppigt långhus, smalare halvrunt kor samt västtorn. Långhuset är brett och närmast kvadratiskt. Trapphusen är förlagda i kyrkans hörn som små tornlika byggnader. Sakristian – tillfogad 1916-17, utvidgad 1941 – är utbyggd vid sidan av koret.

De röda tegelfasaderna, dekorerade med bågfriser och lisener, uppbryts i det nedre våningsplanet av tregruppsfönster i rundbågenischer och i läktarvåningen av fönsterrader; ett kolonettgalleri. Variationen i fönsterplaceringen ger ytterligare liv och rytm åt fasaden. Den romanska rundbågen återkommer i såväl fönster som portaler. Karakteristiska delar är också de fyra vagt utskjutande trapphusen som markerar byggnadens hörn. Ursprungligen hade kyrkan skiffertak medan tornspiran var täckt med zinkplåt. Idag är alla takfall belagda med kopparplåt.

Kyrkan har undergått tre större restaureringar, som genomgripande har förändrat interiören. Utmär-

Kyrkorummet utmärks av sin stora bredd.

kande för kyrkorummet är dess stora bredd med djupa läktare, som löper runt hela rummet. Korväggen är indelad i sex fält med målningar av Albert Eldh från 1917. Dopkapellet är från samma tid. Det tunnvälvda putsade innertaket tillkom vid renoveringen på 1940-talet istället för den tidigare öppna trätakstolen. Den senaste restaureringen 1969-70 syftade delvis att återgå till kyrkans äldre utseende; korets föntergalleri öppnades och Eldhs målningar togs fram. Dessutom försågs orgelläktaren med en underbyggnad och ett kapell inreddes under norra sidoläktaren.

Byggnadshistorik

S:t Pauli kyrkas tillkomst

Långt in på 1800-talet var Redbergslid med omnejd ännu en lantlig utkant av staden huvudsakligen bebodd av småfolk. Men allteftersom Göteborg sträckte sig allt vidare omkring med sin bebyggelse uppkom ett mera påtagligt behov av en kyrka för de som bodde i de framväxande östra stadsdelarna.

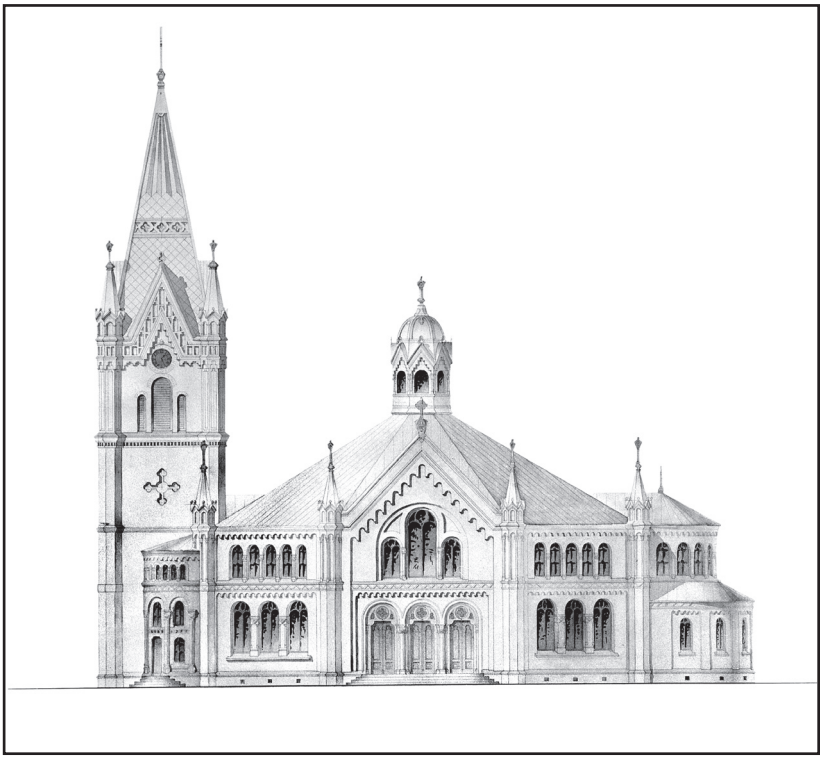

Adran C Petersons ena tävlingsförslag; en centralkyrka med vidbyggt västtorn (RSG).

Detta tog en av stadens inflytelserika personer, konsul Oscar Ekman, fasta på när han i maj 1878 i stadsfullmäktige väckte frågan att använda 100 000 kr ur Renströmska fonden[2] för att bygga en ny kyrka. Hans bror kommendörkapten Emil Ekman, som innehade landeriet Gubbero, var villig att skänka en tomt. Området bestod av ängsmark och kallades ”Höga Lyckan”, vilket i stort sett motsvarar nuvarande kyrkoplanen.[3] Oscar Ekman framhöll att befolkningen i trakterna omkring ”Gammelstaden, Nyfikeliden[4], Redbergslid till norra ändan af Stampgatan eller s. k. Svingeln” var sämst lottade av alla i Göteborgs stad beträffande gudstjänstlokaler. Då invånarna i övervägande grad var obemedlade, borde största möjliga antal avgiftsfria bänkplatser anordnas.[5] Senare meddelade David Carnegie att han, om anslaget vore otillräckligt, kunde komplettera kassan med 25 000 kr under villkor att minst 200 fria platser skulle finnas i kyrkan.[6]

I slutet av 1878 beslutade Göteborgs stadsfullmäktige med en knapp majoritet att anslå 125 00 kr till domkyrkoförsamlingen för att inom två år uppföra en kyrkobyggnad vid Redberget. Domkyrkoförsamlingen skulle ansvara för gudstjänsterna fram till att stadens indelning i territoriella församlingar genomförts.[7]

Arkitekttävling

Av allt att döma tycks domkyrkorådet inte ha vidtagit några åtgärder i frågan. Istället blev det stadsfullmäktige som tillsatte en kommitté för att föra kyrkbygget fram, där bl. a Emil Ekman ingick.[8] 1879 anordnade Göteborgs stad en allmän arkitekttävling, till vilken 14 förslag inkom. I det utförliga programmet framhölls att kyrkan skulle hållas i ”s.k. råbyggnadsstil”. Tävlingen vanns av den kände kyrkoarkitekten Adrian Crispin Peterson (1835-1912)[9] för sin ”prydliga, ändamålsenliga och prisbilliga skapelse”. Arkitekten deltog med åtminstone två bidrag; en centralkyrka respektive en mer traditionell långhuskyrka - den byggnad som kom att uppföras.[10]

Samma år fastställdes de bearbetade tävlingsritningarna av Överintendentsämbetet i Stockholm.[11] Byggmästarebolaget Bülow & C:o kll - byggmästaren P Bülow var för övrigt tävlingens andrapristagare[12] - åtog sig att uppföra kyrkan för en entreprenadsumma på 112 000 kr. Våren 1880 kunde så kyrkbygget komma igång. Den 25 maj lades grundstenen vid en högtidlig akt.[13]

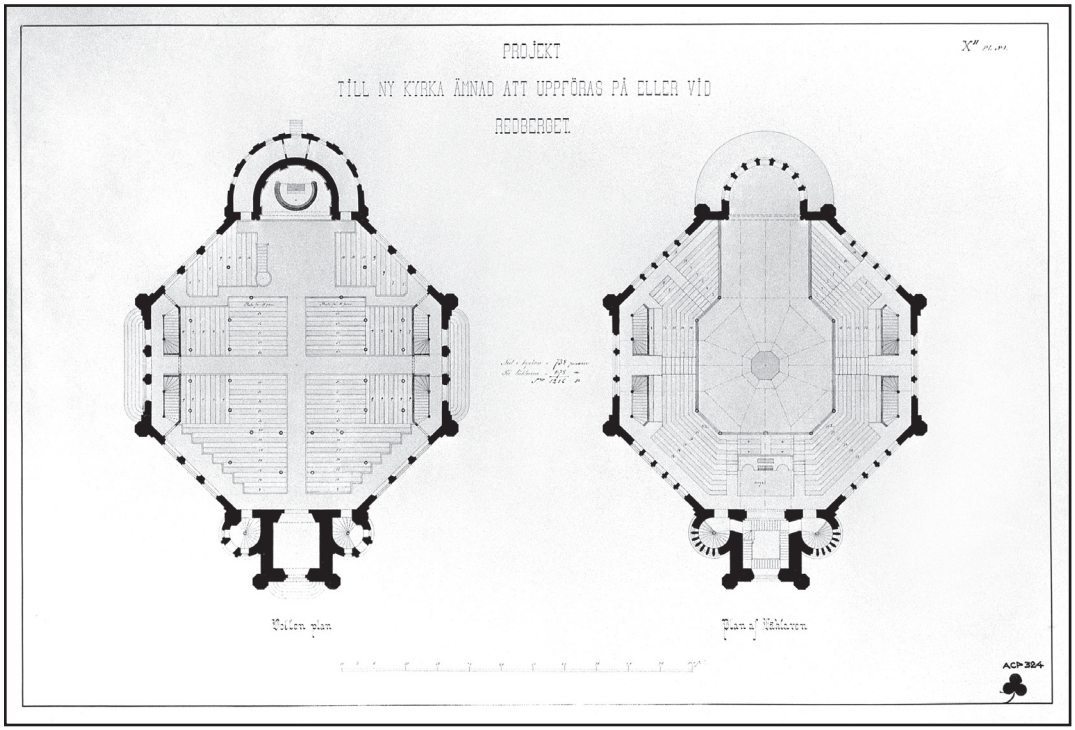

Kyrkans oktogonala grundplan med en stor läktarvåning (RSG).

Kyrkan uppförs och invigs

Allt eftersom bygget framskred och de anslagna medlen började sina, fick man ta i anspråk de pengar som David Carnegie utlovat för att komplettera kyrkobyggnaden med ”värmeapparat, orgel och nödiga planteringar”. Dessutom måste tilläggsanslag begäras i stadsfullmäktige för kyrkklockorna. I slutet av november 1881 stod kyrkan färdig. Så snart jul- och nyårshelgerna var över kontaktade man biskopen G D Björck om kyrkans invigning. Andra söndagen efter Trettondedagen, den 15 januari 1882, invigdes S:t Pauli kyrka.[14]

Högtidligheten började kl. 10 på förmiddagen. Enligt samtida skildringar *”sågs redan vid 9-tiden täta skaror strömma ut till Redbergslid under det att spårvagnarna, ej mindre än sex till antalet, lämnade ifrån sig den ena fulla lasten efter den andra. Vägen vimlade dessutom av allehanda enskilda ekipage, så att den folkskara, som begav sig ut till det nya templet, kunde anslås till tusenden”.*[15]

Göteborgs billigaste kyrka

Det var främst praktiska behov och prisbillighet som styrde kyrkbygget. Kyrkan kostade 150 000 kr, en förhållandevis låg summa jämfört med vad stadens övriga kyrkor kostade att bygga. Huvudsaken var att så många som möjligt skulle kunna rymmas inom dess väggar. Här fanns ursprungligen plats för över 1 200 personer. Vissa menade att S:t Paulis stora fyrkantiga kyrkorum med sina dominerande läktare mer kom att likna en föreläsningssal eller ett bönehus än en kyrka.[16] Andra bedömare var inte lika kategoriska. Visserligen var interiören enkel jämfört med Göteborgs andra kyrkor, men få hade sådan praktisk och lämplig inredning som S:t Pauli kyrka. Överallt hördes predikanten och man kunde även se honom från nästan varje sittplats, konstaterade man.[17]

”Interiören ger i första ögonblicket en icke tillfredsställande öfverraskning, orsakad af dess oväntade ringa längd i förhållande till bredden. Rummet saknar således grunden för beredandet af en skön perspektivisk anblick. Detaljerna och ändamålsenligheten i det hela förmå oss dock att snart glömma det första intrycket och i stället prisa arkitektens fyndighet att genom läktarnes djärfva framdragande, midtelskeppets höjning i en ljusgifvande italian samt slutligen anbringandet af ett äkta romanskt kor med ett verkningsfullt fönstergalleri komma oss att tycka, det vi se en långskeppskyrka i den stil vi sedan gammalt lärt oss föredraga och prisa.”[18]

Gamlestadsförsamlingen bildas

S:t Pauli kyrka var från början annex till Domkyrkoförsamlingen. 1883 blev den huvudkyrka för Gamlestadsförsamlingen; en av de sex territoriella församlingarna som bildades i Göteborg detta år. Församlingen var ursprungligen mycket vidsträckt och omfattade dåvarande stadsområdet öster om Gullbergsån ända upp mot Angered.[19]

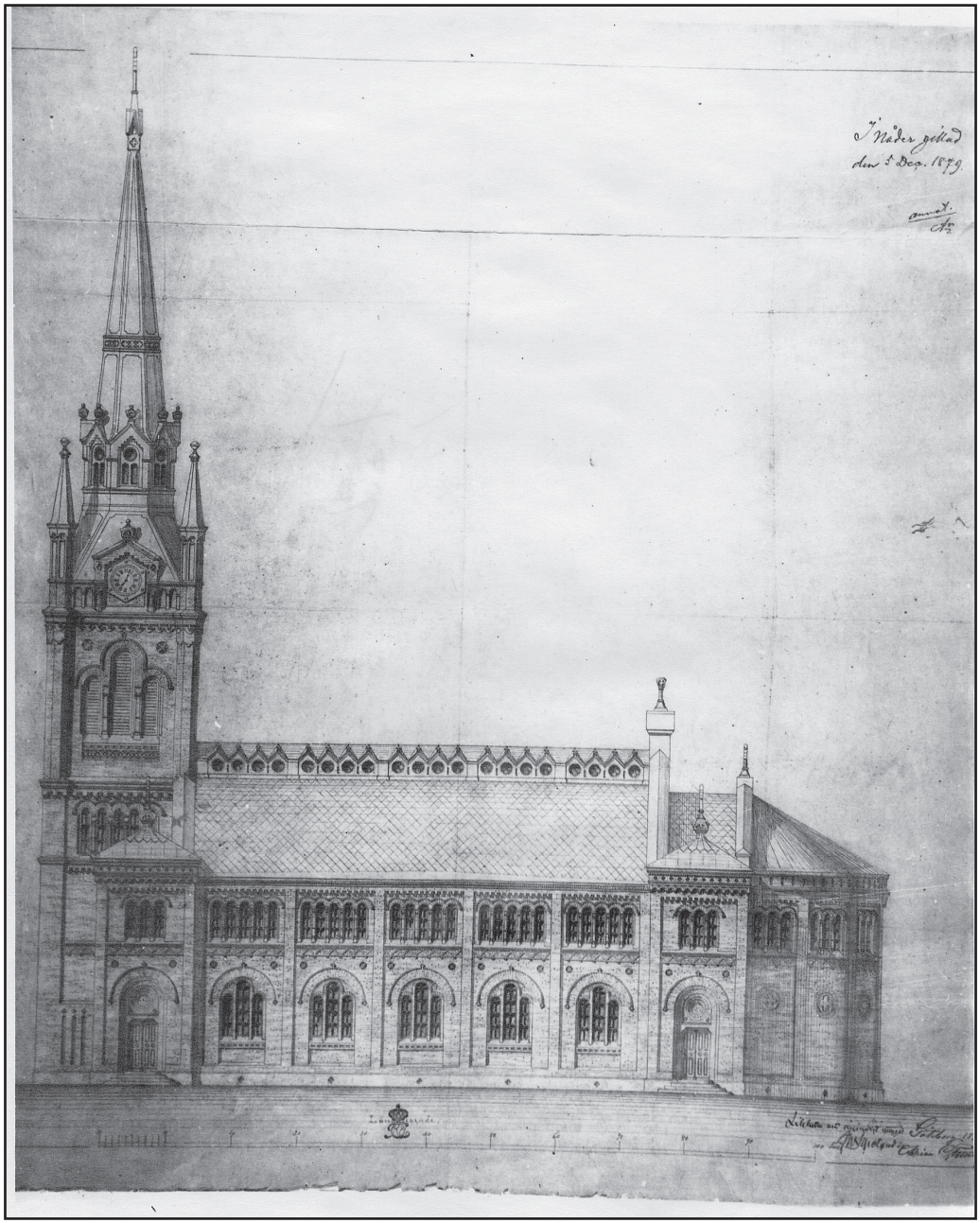

Det vinnande tävlingsförslaget från 1879 (ATA, originalet finns i Riksarkivet).

Tidig avbildning av S:t Pauli kyrka. Märk innertakets ursprungliga utseende i den infällda bilden. Litografi efter teckning av A H Cornilsen (ATA).

Händelser under 1800-talet

Redan i slutet av 1883 påtalades brister ifråga om målningen. Nedfall av puts och sprickbildningar från korvalvet konstaterades, särskilt i triumfbågen i koret. En besiktning visade att orsaken till att de uppstått berodde på att murverket inte hade torkat ut tillräckligt. Men sprickorna innebar ingen fara för hållbarheten, och man nöjde sig med bättring av målningen, där den flagat. Några år senare var mindre reparationer av väggarna, predikstolen och bänkdörrarna nödvändiga.[20]

Kyrkoherdebostället uppförs

Åren 1887-88 uppfördes församlingens kyrkohedeboställe med pastorsexpedition efter ritningar av kyrkans arkitekt Adrian C Peterson. Det var en tegelbyggnad i två våningar belägen i nordöstra delen av kyrkoplanen strax intill S:t Pauli kyrka.[21] Kyrkoplanen, som vid denna tid korsades av en bäck, var sank. I samband med byggnadsarbetet utfördes därför en dränering av hela området kring kyrkan och prästgården.[22]

Omgjutning av lillklockan

En omgjutning av den mindre av ringklockorna måste ske 1893, då den fått en spricka och därmed blivit obrukbar. Arbetet utfördes av Göteborgs Mekaniska Verkstad, som hade levererat kyrkans klockor.[23]

S:t Pauli kyrka under 1900-talet

Ombyggnad av orgelläktare och korparti

Sommaren 1905 utfördes vissa ändringar i kyrkorummet. Orgelläktaren, som var för trång för kören, utvidgades. Av akustiska skäl höjdes altarbordet liksom predikstolen. Dörröppningen från sakristian till predikstolen igensattes. Även korgolvet höjdes ett steg och altaret med altarringen flyttades tillbaka så att koret blev rymligare.[24]

Målningsarbeten

Under 1900-talets första år utfördes också en del målningsarbeten i kyrkorummet.[25] Bland annat restaurerades bibelspråken utmed läktarbarriären och i triumfbågen på bekostnad av grosshandlare, konsul Oscar Ekman i Stockholm.[26]

S:t Pauli kyrka år 1901. Inga större förändringar har ännu gjorts i kyrkorummet (GSM).

Kyrkoplanen inhägnas

1906 inhägnades S:t Pauli kyrkoplan med ett högt järnstaket. Härigenom avstängdes den gamla genomfartsvägen från Örgryte som gick över kyrkoplanen. Istället anlades en ny gångbana utanför staketet ned mot Redbergsvägen. Skälet till dessa åtgärder var att kyrkoplanen hade i flera års tid blivit skådeplats *”för den ena oordningen och otillständigheten efter den andra, groft ofog och mot moral och kyrkans helgd stridande handlingar, särskildt under den vackrare årstiden samt i synnerhet lördags- och söndagsaftnar.”*[27]

Tekniska nymodigheter

S:t Pauli kyrka fick elbelysning och elektrisk drift av orgelverket år 1910. Den befintliga gasarmatur, vilken både var bristfällig och åstadkom en ”olidlig, osund värme” utbyttes. Året därpå försågs kyrkan med hörtelefonanläggning och en ny ångpanna.[28]

Renoveringen 1916-18

Efter drygt 30 år i bruk var det dags att låta S:t Pauli kyrka undergå den första omfattande renoveringen sedan tillkomsten. Kyrkans torn hade då i många år varit i dåligt skick. Man började därför hösten och vintern 1916-17 med akuta reparationsarbeten i tornet. Det förstärktes invändigt med kraftiga järnbalkar då trävirket i spirans nedre del var helt uppruttet. Det övre söndervittrade murverket reparerades och hörntornen måste nytillverkas.[29] Transparenta urtavlor sattes in i kyrkans torn och elektrisk klockringning ordnades.[30] Den tidigare zinkplåten på tornet ersattes av kopparplåt och det tunga järnkorset på tornspiran ersattes av ett kopparbeklätt träkors.

Därefter följde den invändiga renoveringen. Till grund för arbetet låg ett förslag av arkitekten Allan Berglund. Korabsidens väggar och tak försågs med målningar av Albert Eldh (1878-1955)[31]. Golvet belades med kolmårdsmarmor och i korfönstren insattes svagt tonat råglas i stället för de gamla mörka glasrutorna.

Sakristian utvidgades mot norr och ett dopkapell, dekorerat av Eldh, inreddes i det tidigare ”skräprummet” invid koret.[32] Det inre ”saluhallsliknande” glaspartiet i mittskeppet ersattes av ett putsat trätak. Huvuddelen av lanterninfönsten igensattes och plåtkläddes.[33] Vidare ändrades bänkinredningen och predikstolens baldakin avlägsnades.[34] Ursprungligen var kyrkorummet i en brungrå färgskala med milda färgeffekter ton i ton.[35] Nu ommålades hela interiören i en dämpad gröngrå ton, varvid de ”pråliga och bondgranna” dekorationerna kring predikstol och pelare m m borttogs eller nedtonades.[36] Värmeanläggningen kompletterades och nya innerdörrar sattes in för att göra kyrkan mindre dragig och svåreldad. Slutligen försågs kyrkorummet med nya ljuskronor. Restaureringen, som avslutades 1918, fördyrades avsevärt pga. svårigheter att skaffa material och de prisstegringarna som första världskriget medförde.[37]

Nytt församlingshem

På det obebyggda området norr om Bagaregårdsskolan invid Stockholmsgatan byggdes 1931-32 församlingshemmet, som även inrymde diakoniss- och vaktmästarbostäder. Arkitekt var Johan Jarlén och träbyggnaden uppfördes i 20-talsklassicistisk stil i på en hög sockel med portik och brant tegeltak.[38] Fram till dess disponerade man för församlingsarbetet en paviljong söder om Redbergsvägen som hade inköpts från Göteborgsutställningen 1891. Men då stadsplanen ändrades och marken skulle exploateras måste huset, som låg på ofri grund, flyttas. Paviljongen såldes 1931 för 500 kr, dess vidare

Kyrkorummets utseende före den omfattande restaureringen (ATA, foto Axel Forssén 1939).

öden är inte kända.[39]

Ny uppfartsväg till kyrkan

1938 fick S:t Pauli kyrka en ny uppfartsväg från Mintensgatan. Sandplanen väster om kyrkan blev en vändplats för bilar. Dessutom utökades kyrkoplanen något västerut, och fick en ny hägnad av kantsten med stängsel.[40]

Kyrkan förses med koppartak

1940 fick kyrkan sitt nuvarande koppartak som ersatte det äldre yttertaket av skiffer. Skälen var både praktiska och ekonomiska. Samtliga takfall, undantaget tornspiran som redan var kopparklädd, omtäcktes. De försågs också med ny råspontpanel och papp. Listverket av tegel ovan sockeln avtäcktes med kopparplåt. Även nya hängrännor och stuprör gjordes i koppar.[41]

Kyrkorummet förändras på 1940-talet

Redan i slutet av 30-talet hade man börjat planera för en ny och genomgripande ombyggnad av S:t Pauli kyrka. Huvudsyftet med renoveringen var att ge den ”oroliga och stillösa” interiörens ”torftiga stillöshet” mer av ”kyrkokaraktär”. Restaureringen 1941, som leddes av arkitekten Axel Forssén, resulterade i ett helt förändrat kyrkorum.[42] Invändigt ersattes den ursprungliga synliga trätakstolen ”med dess oroliga snickerier” av ett flackt vitputsat tunnvalv. Fönstren i korväggen som ansågs bländande murades igen, undantaget de allra yttersta, och målningarna tapetserades över.[43] Hela interiören ommålades i ljusa färger; väggarna i gråvitt och inredningen i en något mörkare ton.[44]

Kyrkorummets utseende efter restaureringen (ATA, foto Axel Forssén 1945).

Orgelläktaren minskades och försågs med en ny rak barriär. Därigenom måste orgeln flyttas bakåt in i tornet och fasaden reduceras. Övriga läktarbarriärer sänktes något och fick nya fronter. Även predikstolen sänktes och flyttades närmare väggen. I dopkapellet anordnades ett altare. Kyrkorummets fönster försågs med nya innerbågar med blyinfattat antikglas. Belysningen förbättrades med nya ljuskronor. Bänkarna gjordes sittvänligare och väggbänkar anskaffades. Sidogångarna breddades. Sakristian utbyggdes 1,5 meter österut och förbands med den nyinrättade skrudkammaren. Vidare togs träpanelen utmed kyrkorummets väggar ned. Nytt vattenburet värmesystem installerades med radiatorer utmed väggarna, varvid man fick bort järngallren i golvets gångar.[45]

Altaret och altarringen flyttades ytterligare något tillbaka. Gipsavgjutningen av Thorvaldsens Kristus var skadad och ersattes av en ny i sandsten av konstnären Erling Valldeby i Partille. Densamme utförde även triumfkorset i snidad ek prytt med rosenslingor.[46]

Kyrkklockorna åtgärdas

I slutet av 1942 konstaterades att kyrkklockorna hade blivit missljudande genom stark förslitning pga. det stora antalet begravningsringningar.[47] En omhängning av klockorna måste därför ske genom klockgjutaren K G Bergholtz i Stockholm.[48]

Ny Kristusinramning

Först några år efter renoveringen av kyrkan fullbordades förnyelsen av korpartiet. 1944 togs en valvöppning upp mellan dopkapellet och södra sidoskeppet.[49] Man arbetade också vidare på att få en lämplig inramning till den nya Kristusbilden. 1948 lämnade Ragnar Hjort, chef för Byggnadsstyrelsens kulturhistoriska avdelning, förslag på en altarupp ställning av ljusmålat trä i nyantik stil med två kolonner uppbärande ett entablement med fronton. Altarprydnaden placerades på ett sockelparti strax bakom altarbordet. Förmodligen sänktes altaret och altarringen vid detta tillfälle.[50]

I slutet på 1940-talet fick Kristusbilden en ny inramning (GSM).

Problem med innertaket m m

Nästan omedelbart efter att det gamla innertaket hade avlägsnats uppstod sprickor i tak och väggar. I samband med ombyggnaden hade takstolskonstruktionen försvagats och på kyrkans vind

måste man i mitten på 40-talet göra förstärkningar med sammanhållande bjälkar.[51] Arbetet utfördes enligt förslag av civilingenjör Hugo Andersson, Göteborg.[52] Vid samma tid byggdes en ny pannskorsten mellan långhuset och koret.[53] Sprickor och nedfallande murbruk framtvingade ytterligare reparationer av innertaket 1959.

Reparationer i tornet

Fukt- och frostskador i tornet åtgärdades under 1952. I samband med detta täcktes kalkstenslisterna strax under tornspiran med kopparplåt för att förhindra ytterligare vatteninträngning i murarna. Vidare byttes tornets klockringningsanordning mot en modernare.[54]

Kyrkan restaureras åren 1969-71

I samband med planerna på att skaffa en ny orgel i början av 1960-talet aktualiserades behovet av en ny kyrkorestaurering. Men det skulle dröja innan den kom till stånd och inblandade parter kunde enas om vilka åtgärder som skulle genomföras.[55] Först hösten 1969 startade restaureringsarbetet, som pågick i drygt ett år. En målsättning var att, i möjligaste mån, återställa kyrkorummets utseende före den genomgripande renoveringen 1941. Arkitekt var Sven Brolid (1913-1980) och entreprenör Gunnar Zetterberg Byggnads AB, båda hemmahörande i Göteborg.

I koret blev förändringarna särskilt påtagliga. Väggmålningarna av Albert Eldh togs fram[56] och de tidigare igenmurade fönstren i koret öppnades. Undertaket i koret från restaureringen 1941 revs ned och takmålningarna återställdes av konstnären Joël Mila, som även restaurerade dopkapellets kalkmålningar. Kolonnuppställningen avlägsnades och koret fick ett nytt altare med Thorvaldsens Kristusbild i mindre format än tidigare.[57]

Antalet sittplatser minskades med mer än hälften. De två breda bänkkvarteren delades upp och trägolven belades med korkparkett. Bänkarna utmed långsidorna och i koret borttogs. Under norra sidoläktaren ordnades ett mindre kapell. I samband med att den nya orgeln, tillverkad av Marcussen & Søn i Danmark, installerades utvidgades läktaren likt det ursprungliga utseendet.[58] Behovet av ytterligare biutrymmen tillgodosågs genom en omdisposition av läktartrapporna i väster. Dessutom avskärmades utrymmet under orgelläktaren till två rum med glasade väggar.[59]

Samtliga ytskikt förnyades och kyrkorummet fick en färgsättning i ljusa pastellfärger.[60] Sprickbildningar i taket reparerades. Renoveringen innefattade även renovering av fönster, dörrar och golv. De blyinfattade innanfönstren från 1941 togs bort. Heltäckande mattor lades i kyrkorummet. Den

befintliga armaturen kompletterades och ytterligare toaletter inreddes.

Dessutom utfördes vissa utvändiga åtgärder. Sprickor utefter hela kyrkans södra yttervägg reparerades och allt utvändigt trä målades. Vid kyrkans entrétrappor sattes smidesräcken och en handikappramp anordnades. Tornet försågs med automatiska lucköppnare.[61]

Nytt församlingshem

Det nuvarande församlingshemmet S:t Pauligården där pastorsexpeditionen också är inrymd stod färdig 1981 strax öster om kyrkan. Arkitekt var från början John Eliasson, men det blev Yngve Lund som slutförde uppdraget.[62] I samma veva revs den gamla S:t Pauligården, dvs prästgården som redan 1936 upphört att vara tjänstebostad och därefter nyttjats som församlingslokaler, och församlingshemmet vid Stockholmsgatan avyttrades.[63]

Huvudentrén förändras

Yttertrappan vid huvudentrén flyttades ut i början på 1970-talet så att ett plan erhölls utanför portalen, som försågs med ny utvändig armatur.[64] Den befintliga plafondarmaturen ersattes av en mer funktionell ljuslykta 1988.[65]

Senare underhåll och reparationer

Reparationer av fuktskador och målning av kyrkorummets väggar utfördes i början av 1980-talet[66]. På 90-talet ommålades även trapphusen i öster samt vissa bänkar och fönster.[67] Dessutom byttes heltäckningsmattan i vapenhus och mittgång, medan orgelläktaren fick en annan golvbeläggning.[68]

Tornfasaderna reparerades 1994. I samband med murningsarbetet sågs också plåten över. Åtgärderna omfattade delvis nya hängrännor och stuprör samt lagning av tornhuvens nedre del. Gördellisten av koppar runt tornet utbyttes. Ungefär vid samma tid byttes tornets invändiga rännor under klockportarna av förzinkad plåt till dito av koppar.[69]

Fasadbelysning och kordränering

S:t Pauli kyrkas fasadbelysning tillkom 1996. För driften ansvarar Göteborgs stad (Örgryte stadsdelsnämnd). Samma år utfördes dräneringsarbeten runt koret och kyrkans södra sida.[70]

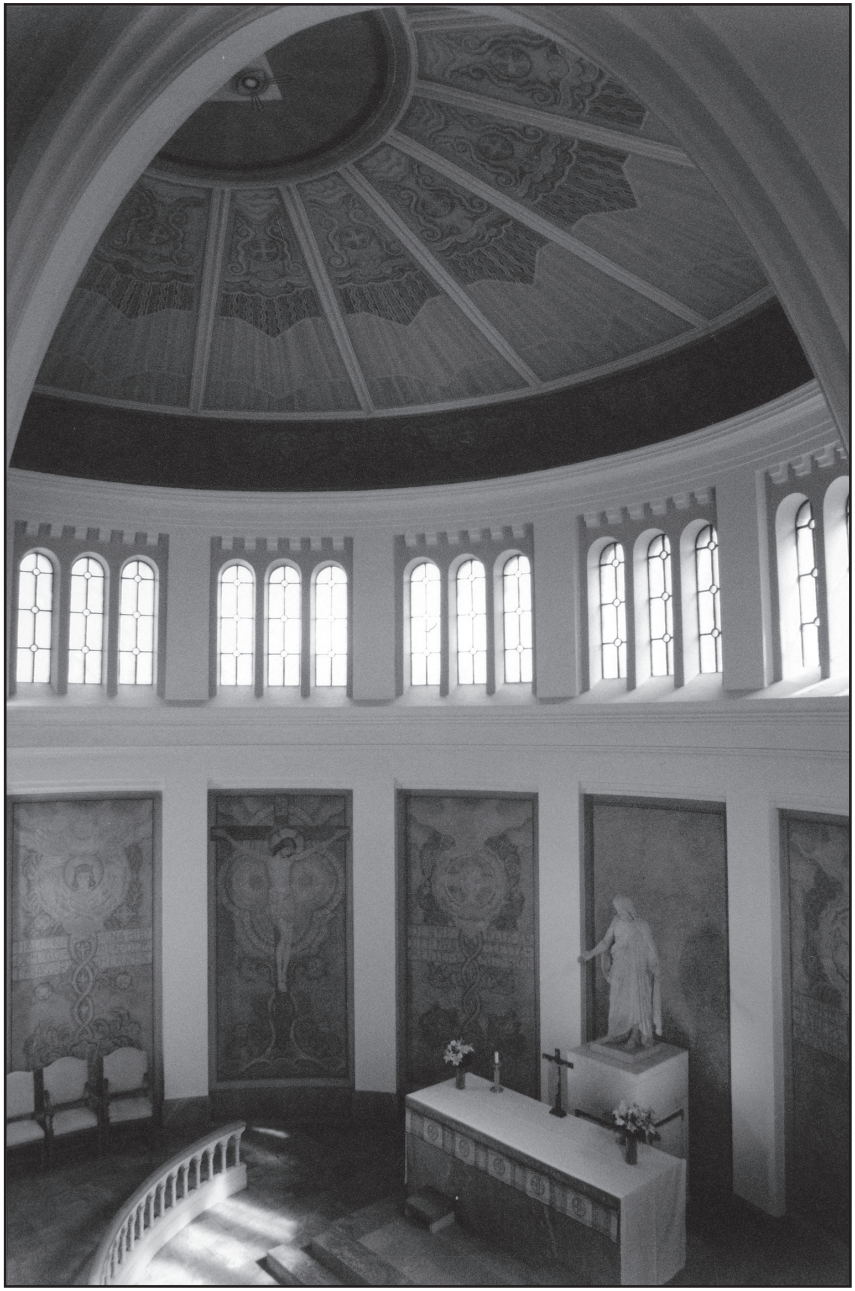

Korets tak och väggar pryds med målningar från 1917 av konstnären Albert Eldh.

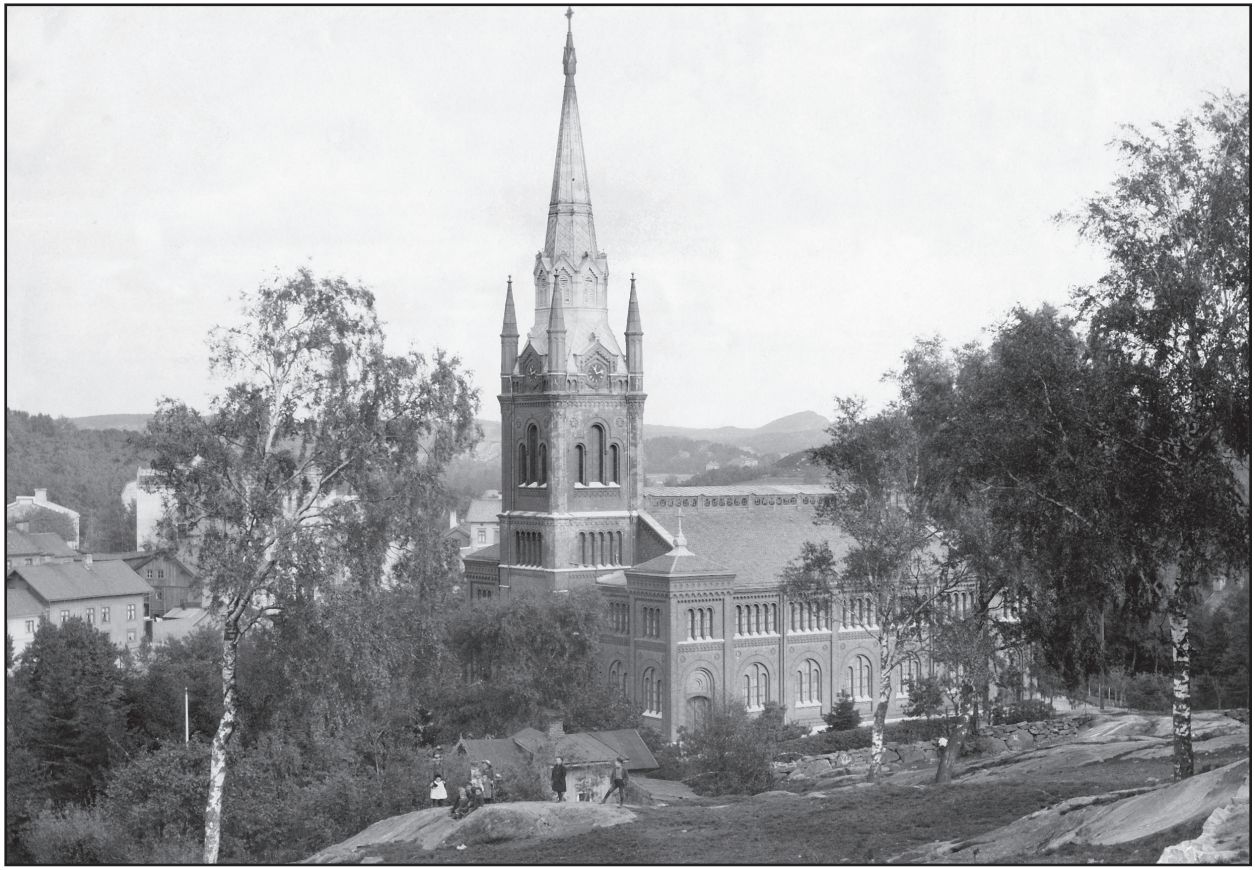

S:t Pauli kyrka från sydväst, foto omkring 1902 (GSM).

Exteriör byggnadsbeskrivning

Grundmurar och socklar

Sakristians grund är gjuten i betong med inblandning av gråsten. Sockeln är utförd av finhuggen granit bakgjuten med betong. Även yttertrapporna är av granitblock på betonggrund.[71] Kyrkobyggnadens övriga grundmurar och socklar har sannolikt samma uppbyggnad. I sockeln finns hål för ventilation under bjälklaget. I början på 1970-talet försågs vissa av yttertrapporna av nya entréplan av granit.

Stomme och fasad

Kyrkans murverk utgörs av tegel med beklädnadstegel i koppskift. Fasaderna i rött pressat tegel, s.k. Rennbärgertegel,[72] har rik mönstermurning bl a kring takfoten och på tornet i samma material. På västgaveln förekommer dock mönstermurat tegel i en mörkare kulör. Bland ornamenten märks korsformationer, tandsnitt, sågskift samt romanska rundbågs-, konsol- och zig-zagfriser. Absidrundeln pryds av rundlar i sten eller cement med fyrpassmönster.

Sakristians yttermurar är av tegel. Till fasaden användes Börringe fasadsten med fogning av cementbruk lagt i samma förband som övriga kyrkan.[73] Runt tornet löper kalkstenslister, varav de övre kopparkläddes 1952.[74] Listverket av snedställt tegel ovan sockeln runt hela byggnaden avtäcktes med kopparplåt 1940.[75]

Fönster

Kyrkans fönster är stilmässigt av romansk typ. Långsidornas fönsterrader är fördelade på två våningar för att ge ljus åt såväl kyrkans nedre delar som läktarna. Läktarvåningens rundbågefönster är små, smala och åtskilda enbart av kolonnetter – vilka i koret övergår till ett fönstergalleri. Fönstren över sidoläktarna är indelade i grupper om fem. Korfönstren är grupperade tre och tre. Undervåningen belyses av större tredelade rundbågefönster med förhöjt mittfönster. Detta fönstermotiv återkommer även i trapphusen och västfasaden liksom i tornets ljudgluggar och fönstret i dopkapellets östvägg. Västfasaden pryds av ett rundfönster, indelat med ett dekorativt spröjsverk av järn med rött och blått katedralglas i innerbågen. Fönsteromfattningarna är utförda i formtegel likt fasaderna. Solbänkarna är av hyvlad kalksten.

De högt sittande fönstren i koret har invändigt antikglas och utvändigt maskinglas.[76] Fönsterbågarna i

Läktarvåningen belyses av en rad kopplade rundbågsfönster. Vid taknocken ses några av de kvarvarande fönstren i lanterninen.

koret som tillverkades vid restaureringen 1970 har mässingsprofiler med spröjsning likt de ursprungliga.[77] Under åren 1941-70 var korfönstren igenmurade. Korfönstren var ursprungligen försedda med mörkfärgade glas, som 1917 byttes mot ljusa svagt gultonade glas.[78]

Långhusets har dubbla spröjsade gjutjärnsbågar med antikglas i innerbågen. Vissa rutor är svagt färgade. Fönsterbågarna är inmurade och går inte att öppna. De är förmodligen från kyrkans byggnadstid men glaset insattes vid 1917 års renovering.[79] Ursprungligen hade fönstren mattblåst glas med inlagda runda blå rutor. Innerbågarna av furu med färgat antikglas i blyspröjs från 1941 togs bort 1970.[80] Kyrkans fönster hade tidigare en invändig avvattning med plåtlådor undertill. De finns idag endast kvar i trapphusfönstren.[81] Sakristian har kopplade bågar av gråmålad ek med klarglas i ytterbågen, som är spröjsad.[82] 1970 insattes ofärgat katedralglas i innerbågarna.[83] Dopkapellets färgade blyglasfönster är från 1917. Kyrkans övriga fönster är av samma typ som i kyrkorummet. Fönstren är utvändigt målade i gråblått, invändigt i ljusgrått. Av lanterninens fönsteröppningar återstår tre stycken på vardera sidan. De flesta igensattes 1917. Andra har byggts om för ventilation. De kvarvarande fönstren i lanterninen tycks vara ursprungliga.

Dörrar

S:t Pauli kyrka har fem ingångsdörrar. Huvudingången är genom tornet i väster, sidoingångarna är placerade i byggnadens hörn. De västra sidoportalerna igensattes 1970, men dörrarna bevarades. Dörromfattningarna är utförda i rött formtegel av samma typ som fasadteglet. Kyrkans huvudentré i väster är särskilt accentuerad. Portalen flankeras av trekopplade halvkolonner med palmettprydda tärningskapitäl som bär upp en arkivolt. Ytterbelysning tillkom 1970, den befintliga armaturen är från 1988.[84]

Samtliga entrédörrar är stickbågiga och dubbla. Fyllningsdörrarna är profilerade och är målade i samma gråblåa färgton som fönstren med svartmålade beslag i järnsmide. Dörrarna är förmodligen ursprungliga. 1941 flyttades tornvapenhusets ytterdörr utåt och sattes i ny furukarm. Samtidigt kläddes insidan med utanpåliggande fyllningar av masonit.[85] 1970 ersattes träfiberskivorna från 1941 på övriga dörrarnas invändiga ramverk med tunna spånskivor. Då byggdes även vindfånget till huvudingången.[86] Sakristians ytterdörr är en spåntad bräddörr i brunbetsad ek med handtag och fönstergaller av hamrat järn. Dörren är täckmålad på insidan. Ytterdörrarnas svartmålade stålräcken liksom handikapprampen utanför norra entrén tillkom 1970. 1980 monterades panikreglar på samtliga utgångsdörrar.[87]

Kyrkklockor

I kyrkas torn hänger två klockor samt en slagklocka. De förstnämnda är försedda med inskriptioner, författade av häradshövdingen Ludvig Essén.[88] Ringklockorna är gjutna år 1881 vid Göteborgs Mekaniska Verkstad. Lillklockan omgöts dock 1893. Klockorna hängdes om och vändes ett kvarts varv 1943 p g a förslitning i slagringarna. Samtidigt påsvetsades nya kronor och balanskläppar infördes.[89] Elektrisk klockringning infördes 1917.

Storklockans diameter är 118 cm, höjden 120, 5 cm och vikten 925 kg. Den stora klockan har följande vers:

MED KLINGANDE TUNGA DET BUDSKAP JAG BÄR,
TILL GAMLA OCH UNGA: SI, HERREN ÄR NÄR!
HANS SABBAT ÄR INNE, HÅLL UPP MED DIN ID.
OCH HELGA DITT SINNE FRÅN ORO OCH STRID!

OM ANDEN DIG VÄCKTE TILL ÅNGER OCH TRO,
DU JÄGTANDE SLÄGTE HÄR FINNER DU RO.
LÄR BEDJA OCH VAKA OCH VILJAN STÄRK,
GACK SEDAN TILLBAKA OCH VERKA GUDS VERK.

Lillklockans diameter och höjd är 101 cm och vikten 570 kg. Inskriptionen på klockan lyder:

NÄR MORGON TÄNDTS OCH DAG BLIR NY.
TILL STILLA BÖN JAG LJUDER,
NÄR SOLEN GÖMS I AFTONSKY.
TILL LOF OCH TACK JAG BJUDER.

Till tornuret (se nedan) hör en slagklocka, gjuten av K G Bergholz Klockgjuteri i Stockholm år 1881. Diametern och höjden är drygt 50 cm och vikten 74 kg. Klockstolen i trä är ursprunglig.[90]

Tak och takavvattning

Kyrkans mitt- och sidoskepp täcks av ett gemensamt tak. Långhusets flacka sadeltak har två fall, ursprungligen med en mellanliggande fönsterrad som gav ljus åt kyrkorummet. Idag är de flesta av dess fönsteröppningar igensatta. Hörnpaviljonerna har flacka pyramidhuvar; tornet avslutas med hörntoureller, frontespiser och en spira. Koret och långhuset hade tidigare skiffertak. Fönsterlanterninen var klädd med galvaniserad plåt, liksom sakristians tak. 1940 lades koppar på samtliga yttertak, undantaget tornspiran. Ovanpå det gamla undertaket lades ny råspontpanel. Hörntornen försågs med nya krönkors av koppar, istället för de tidigare av zinkplåt.

Tornspiran var ursprungligen täckt med zinkplåt och avslutades med ett gjutjärnskors. 1917 reparerades tornspirans träkonstruktion och de fem nedersta bjälklagen förstärktes med kraftiga järnbalkar och fialerna (spirans småtorn) byggdes upp på nytt. Samtidigt lades den nuvarande skivtäckningen i koppar med ett nytt kopparklätt krönkors av trä med förgylld strålkrans.[91]

Avvattningssystemet är utfört i kopparplåt, men har tidigare varit av målad galvaniserad plåt. Stuprören har markanslutningar av järn. Tornets hängrännor och smala stuprör med skarpa knäckar är troligtvis av äldre datum.

Kyrkoplan

S:t Pauli kyrka ligger på en höjd i parkmiljö. Kyrkoplanen, som sluttar mot norr, har tidigare varit inhägnad med grindar bl. a vid huvudingången från Redbergsvägen. Idag återstår bara delar av en stenmur som varierar i höjd med terrängen. Kyrkan omgärdas av gräsmattor med buskar och äldre lövträd. Norrut leder en trappanläggning till kyrkan. På grässlänten nedanför kyrkan finns en fontänskulptur, ”Elementernas kamp” av Anders Jönsson från 1930, med omgivande sittplatser.[92] På 1930-talet anlades uppfartsvägen från Mintensgatan. År 1956 asfalterades sandplanerna runt kyrkobyggnaden.[93] Idag är alla gångvägar asfalterade.

Nordost om S:t Pauli kyrka låg tidigare prästgården som revs 1982. I dess ställe byggdes församlingshemmet strax öster om kyrkan 1981. Redbergsgården, uppförd för Arbetareföreningen på 1930-talet, som ligger i parkens utkant mot Danska vägen utgör också en del av kyrkomiljön. S:t Pauli kyrkoplan ägs och förvaltas av Göteborgs stad.

Övrigt

Kyrkan mäter 36 m i längd och 23 m i bredd. Tornets höjd är 46 m. Invändigt är längden 31 m, bredden 22 m och höjden 11,5 m.[94] Tornurets transparenta urtavlor av vitt opalglas insattes i samband med renoveringen 1917 (men belysningen kom först i ordning 1936).[95] Uret, som ersatte det tidigare från 1882, levererades 1918 av E W Thornberg i Stockholm och är försedd med en slagklocka (se ovan). Siffror, minutpunkter och visare är beslagna med guld.[96] Det automatiserades 1967. Urverket med pendel utbyttes mot ett kvartsverk 1989.[97]

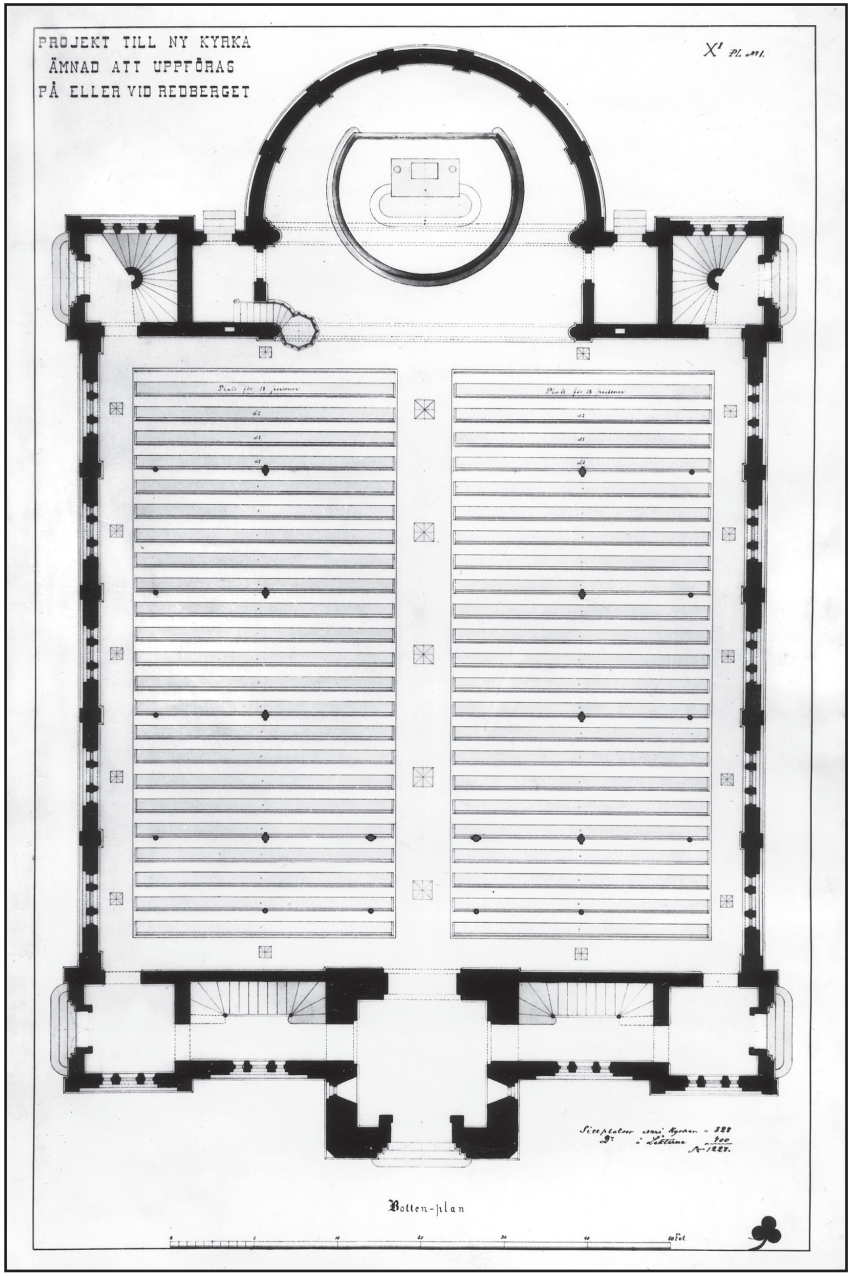

Kyrkans bottenplan enligt Adrian Petersons tävlingsförslag från 1879 (GSM).

Interiör byggnadsbeskrivning

Golv

Koret och dopkapellet har en golvbeläggning av grön kolmårdsmarmor. Stenplattorna är lagda i cementbruk. Även socklarna utgörs av marmor. Golvet inlades 1917 och ersatte det ursprungliga målade trägolvet. Samtidigt förstärktes golvlaget med järnbalkar och pelare för att bära det nya korgolvets tyngd. Korgolvet höjdes ett trappsteg, omkring 15 cm, 1905.

Långhusets, sakristians och sidoläktarnas golv täcks sedan 1970-talet av grå heltäckningsmattor. Då lades även plastbehandlad korkparkett (Kork-O-Plast) på underlag av masonit över brädgolvet i bänkkvarteren, som sänktes ca 12 cm till samma golvnivå som i gångarna. Trägolvet i bänkkvarteren och på läktarna var tidigare målade i en varm grå ton.[98]

1994 förnyades mattorna i sakristian och långhuset. Entréerna och trapphusen i öster har ursprungliga golv av kalkstenshällar, fogade med cementbruk. Torkmattorna tillkom vid den senaste restaureringen, liksom spiraltrapporna till läktarnas västra del av betong med kalkstensbeläggning.[99] Under heltäckningsmattorna har gångarna i långhuset kalkstensgolv, sakristian parkettgolv av ekstav och läktarna furugolv.

Väggar

Korets halvcirkelformade vägg är indelad i sju stora fält, av vilka det mittersta fungerar som bakgrund för Kristusbilden vid altaret. De övriga sex är försedda med symboliska framställningar målade av konstnären Albert Eldh 1917. Varje fält får förklaring i sina bibelord. Bilderna hör parvis samman och föreställer ”utifrån och in”; Lag (HÅLLEN MINA BUD OCH GÖREN DEM, TY JAG ÄR HERREN) och Evangelium (FÖR DE FATTIGA VARDER PREDIKADT EVANGELIUM), Korsfästelsen (DET ÄR FULLKOMNADT. FADER, I DINA HÄNDER BEFALLER JAG MIN ANDE) och Uppståndelsen (DENNE JESUS HAFVER GUD UPPVÄCKT, DET VI ALLA VITTNEN ÄRO). Mot mitten avbildas de heliga sakramenten Nattvarden (DENNA KALK ÄR DET NYA TESTAMENTET I MITT BLOD) och Dopet (DÖPEN DEM I NAMN, FADERS OCH SONS OCH DEN HELIGE ANDES).[100] Målningarna domineras av ljust bruna, gula samt blågröna toner med inslag av förgyllning.[101] Ett kraftigt och profilerat listverk åtskiljer målningsfälten och gallerivåningen. Vid renoveringen 1917 nedtogs den befintliga putsen och korväggarna ströks med asfalt för att utestänga fukt under den nya kalkputsen.[102]

Kalkmålningarna i koret tapetserades över 1941, men framtogs igen vid restaureringen 1970. Kristusbilden flankerades ursprungligen av två oljemålningar signerade Gotthard Werner (1837-1903).

Den vänstra föreställde Kristus på korset och den högra Uppståndelsen.[103] Målningarna i dopkapellet tillkom också 1917 och är utförda av Albert Eldh. De restaurerades 1970. Över triumfbågen stod tidigare KOMMEN TILL MIG, I ALLE, SOM ARBETEN OCH ÄREN BETUNGADE, OCH JAG WILL VEDERQVICKA EDER (Matt 11:28). Texten övermålades i samband med renoveringen 1941.

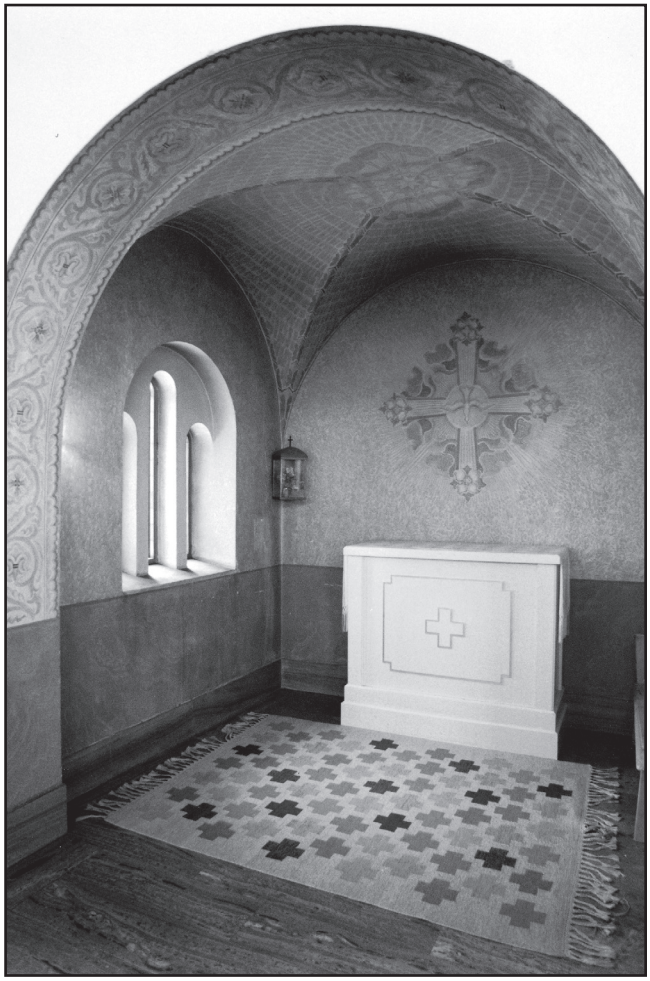

Dopkapellet inreddes år 1917 i det tidigare ”skräprummet” invid koret.

Kyrkorummets väggar uppdelas av lisener som överst övergår i en fris, uppburen av små konsoler. De putsade väggarna är målade i ljusgrått med listverk i vitt. Den befintliga färgtypen är en latexfärg, och bättringsmålning har även skett med denna färgtyp.[104] Från början tycks väggarna varit målade med limfärg, som i början av 1900-talets ersattes av linoljefärg.[105] Korets väggar har varit kalkade. Fram till 1941 löpte en väggpanel längs kyrkorummet väggar liksom i sakristian.[106] Den bröstningen av ek i sakristian revs ned 1970 och väggarna täcktes istället med glasfiberväv. Kyrkans förstugor med trapphus i öster är målade med silikatfärg.[107]

Innertak

Mittskeppets flacka tunnvalv av putsat trä tillkom vid 1941 års renovering. Taket, som från början var vitkalkat, fick en färgsättning i blått 1970. S:t Pauli kyrka hade ursprungligen en öppen trätakstolskonstruktion. Mittskeppet fick ljus genom en långsträckt lanternininbyggnad med små fönster vid taknocken. Det invändiga glastaket borttogs 1917 och ersattes av ett plant putsat tak. [108] På 1940-talet utfördes omfattande, men nödvändiga, förstärkningsarbeten i den ombyggda takkonstruktionen. Därefter har innertaket reparerats upprepade gånger. Spricklagning har bl. a skett med injektering av cementbruk.[109]

Det välvda taket över mittskeppet, som tillkom 1941, var ursprungligen vitkalkat. Fotot taget före restaureringen 1969 (SPKA).

Uppe på vinden syns ännu spår av den gamla innertakskon-struktionen.

Kortaket förstärktes 1917 med ingjutning av cement och försågs med målningar av Albert Eldh.[110] Ovan fönstergalleriet löper en takfris med änglahuvuden. Valvet är indelat i sju sammanstrålande fält, som i mittenpunkten pryds av Gudssymbolen det allseende ögat inskrivet i en triangel. Kortaket var även tidigare dekorerat.[111] Takmålningarna restaurerades 1970, då det uppmurade undertaket i koret från 1941 års renovering revs ned. Dopkapellets kryssvalv av betong tillkom 1917, och smyckades också med kalkmålningar av Eldh.[112]

Innerdörrar

Kyrkans innerdörrar är av liknande typ. De dubbla svängdörrarna mellan de fyra hörnförstugorna och kyrkorummet insattes 1917, men utbyttes 1970 mot nya lika de befintliga. Innanför ytterdörrarna fanns också fram till 1970 motsvarande svängdörrar. Dörrarnas ramstycken är av furu med träfiber-fyllningar (tidigare av ek), fem i varje dörrblad. De gamla draghandtagen i svartmålat järn-smide har återanvänts.[113] Svängdörrarna på läktaren är också nytillverkade efter äldre förlaga. Dock var läktardörrarna i väster tidigare panelklädda, numera försedda med fyllningar.

De stora innerdörrarna i vapenhuset och tornet är troligtvis ursprungliga, men har förändrats något. I sin uppbyggnad påminner de om ytterdörrarna. 1917 panelades pardörren till kyrkorummet. Innersidan kläddes med profilerad ekpanel. Mot vapenhuset kläddes fyllningarna med samma panel i furu omramad av en kälad list.[114] Dörren kortades för att passa in i det nya lägre och raka dörrvalvet i samband med ombyggnad av orgelläktaren 1941.[115] 1970 renoverades vapenhusets sidodörrar likt ytterdörrarnas insidor. Då tillkom också vindfånget och innerdörren vid huvudentrén.[116]

Sakristiedörrarna nytillverkades 1970 lika de tidigare från 1917. Dörrarna av fernissad ek har fyllningar som kyrkorummets övriga innerdörrar och är försedda med mässingsbeslag. Dörrsidan som vetter mot kyrkorummet är gråmålad, likt övriga innerdörrar.

Kyrkbänkar

Kyrkbänkarna är ursprungliga men har byggts om ett flertal gånger. Bänkinredningen är ljust gråmålad med förgyllda detaljer. Bänkgavlarna pryds av rundbågefält i stil med kyrkans fönster. 1917 avsågades de träskurna palmetterna på bänkarnas gavelstycken, och bänkdörrarna och de höga ljusarmarna på varannan bänkrad togs bort. Vidare avlägsnades bänkarnas hattbrädor och nedre delen av ryggsidorna gjordes täta.[117] Bänkarna gjordes bekvämare med bredare bänksitsar och större avstånd mellan bänkraderna 1941. Då borttogs också skiljeväggarna inom bänkkvarteren och ersattes med mindre armstöd.[118]

Bänkkvarteren var ursprungligen två, men delades så att långhuset fick fyra bänkkvarter 1970. Samtidigt avlägsnades de sex bakre bänkraderna i kyrkorummet för att ge plats åt läktarunderbyggnaden. Även kyrkbänkarna på orgelläktaren togs bort liksom väggbänkarna från 40-talet. I sin ursprungliga utformning gav kyrkan plats för 1 200 besökare i fasta bänkplatser. Efter den senaste ombyggnaden har sittplatsernas antal minskats med mer än hälften.

Läktare

Utom orgelläktaren i väster är kyrkan försedd med två läktare som löper utmed långsidorna. Läktarna i smäcker träkonstruktion är djupa och vilar på pelare med kapitäl och konsoler i gjutjärn som når ända upp till taket. Orgelläktarens storlek har ändrats vid ett flertal tillfällen. Dess nuvarande form härrör från 1970 års restaurering då läktaren byggdes om likt det ursprungliga utseendet.

Läktarna var ursprungligen rikt dekorerade med sniderier och målade bibelspråk utmed barriärens underkant. Pelarkapitälen var bronserade och målade i rött och blått. [119] En del av dessa utsmyckningar borttogs redan vid restaureringen 1917. 1941 försågs läktarna med nya fronter med utanpåliggande

Kyrkorummets nuvarande utseende.

plywoodfyllningar. Även läktarnas undersidor mellan bjälkarna med pärlspånt kläddes med träfiberskivor (Unit). Konsolerna vid sidoläktarnas ändar kompletterades till halvkolonner av limmad fur ned till golv. Södra läktarlogens barriär av putsat tegel med överliggare av fur tillkom 1941, samtidigt som den norra igenmurades och inreddes till skrudkammare.[120] Idag inrymmer även södra läktarlogen textilförvaring. Grinden insattes 1970.

Kyrkans läktare är målade i grått och vitt. Konsoler och kapitäl har detaljer i gulbrunt. Färgsättningen liksom läktarskrankens överliggare härrör från 1970. Orgelläktaren barriär är rundad och försedd med ett ryggpositiv. Gradängerna har byggts om både 1941 och 1970. Vid det sistnämnda tillfället borttogs bänkarna på orgelläktaren och grinden till södra läktarlogen skaffades.

Orgel

Den nuvarande orgeln tillkom i samband med restaureringen 1970, och tillverkades av Marcussen & Søn i Danmark. Den har 40 stämmor fördelade på tre manualer och pedal samt ryggpositiv.[121] Orgelverket är byggt med mekanisk traktur och registratur.[122] Fasaden i gråmålad furu är ritad av Sven Brolid. Fasaden återspeglar följsamt orgelns verksindelning: i centrum *huvudverket* med nedtill horisontellt utskjutande trumpetstämma (s k spansk trumpet), å ömse sidor flankerad av det delade *pedalverket*, ovantill krönt av *svällverket* samt i läktarbarriären kompletterad av *ryggpositivet*. Alla synliga pipor utgör delar av respektive verks principalstämma. 1987 byggdes skyddsanordningar (trappor och landgångar) bakom orgeln för att underlätta stämning och tillsyn.[123] Till orgeln hör ett ryggpositiv utformat likt orgelfasaden. 1979 ändrades ryggpositivet och fasaden justerades i enlighet med orgelbyggarens ursprungliga förslag.[124]

Kyrkans första orgel byggdes 1881-82 av den välkända, och i Västsverige vid denna tid dominerande, firman Salomon Molander & Co. Orgeln tycks ursprungligen ha haft 23 stämmor fördelade på två manualer och pedal. Den första större renoveringen skedde 1904 av Eskil Lundén, då bl. a spelbordet sänktes och framflyttades. På 10-talet insattes nya stämmor och 1934-35 byggdes orgeln om av Anders Magnusson i Göteborg. 1941 omplacerades verken av Hammarbergs Orgelbyggeri, Göteborg. Vid restaureringen minskades utrymmet på läktaren varvid orgeln flyttades tre meter bakåt in i tornet. Fasaden minskades och antalet stämmor utökades till 46 st. på tre manualer och pedal.[125] Den nya placeringen visade sig vara olämplig ur akustiskt hänseende, och vid installationen av den befintliga orgeln flyttades orgelverket ut.[126]

Mellanorgeln byggdes 1974 av Grönlunds Orgelbyggeri AB i Gammelstad. Förut var orgeln placerad i Buråskyrkan i Göteborg. Till S:t Pauli kyrka kom den 1999.[127] Den minsta orgeln anskaffades 1969 som ersättningsinstrument under renoveringen av läktarorgeln. Orgelverket byggdes 1961 av Marcussen & Søn.[128]

Altare

Altarbordet med fundament i grön kolmårdsmarmor på en stomme av lättbetong[129] tillkom vid den senaste restaureringen i början på 70-talet. På altarets framkant står inhugget; KOMMEN TILL MIG I ALLA SOM ARBETEN OCH ÄREN BETUNGADE SÅ SKALL JAG GIVA EDER RO, dvs. samma ord fast i 1917 års bibelöversättning som förut stod skrivna över triumfbågen (se ovan). Bakom altaret reser sig på en mer än meterhögt podium med en kopia av Thorvaldsens Kristus.[130] Bilden är skulpterad i gråvit marmor och stod tidigare i Kjellbergska flickskolan.[131] Altarkrucifixet i trä är skuret av Josef Schibig i Schweiz 1970.

Den nuvarande Kristusskulpturen, införskaffad 1970, har föregåtts av två tidigare. Ursprungligen pryddes koret av en gipsavgjutning av Thorvaldsens Kristus i kolossalformat.[132] Den ersattes 1941 av en ny i gjuten sandstensmassa utförd av skulptör Erling Valldeby i Partille. Mellan 1948 och 1970 inramades Kristusgestalten av en altaruppställning i form av en antik tempelgavel. Altarbordet utgjordes tidigare av en enkel ”trälåda” utan dekorationer, avsedd att vara klädd med textilier.[133]

Altarringen, som är ursprunglig, har formen av en balustrad i romansk stil med kolonnetter som upptill sammanbinds av en rundbågsfris. Ovansidan och knäfallet är stoppade och klädda med gulbrunt tyg. Altarringen är i gråmålat trä med förgyllda detaljer. Från början var den bronserad och hade rött kläde.[134] Altarringen förkortades 1917 och 1941, då ca 1 m i bakkanten (fem balusterdockor på vardera sidan).[135] Den sänktes ca 12 cm 1948.[136]

Predikstol

Predikstolen är ursprunglig och ritad av Adrian Peterson. Den är målad i gråa nyanser med förgyllda detaljer. Korgen är sexsidig och uppbärs av ett profilerat skaft. Predikstolens sidor pryds av rundbågar som flankeras av halvkolonner med diamantsnitt. Korgens ovankant är försedd med en blomfris, nederkanten med en bågfris. Till predikstolen leder en svängd trappa med flankerande trappräcken i samma utförande som korgens sidor. Predikstolen har tidigare haft ett rikt utsirat ljudtak som avlägsnades 1917. Då förenklades också predikstolens utseende genom att en del träskulptur och utskärningar borttogs. Sin nuvarande placering fick den vid 1941 års restaurering, då den flyttades 50 cm närmare väggen och sänktes ett steg. Från början fanns en direktförbindelse mellan predikstolen och sakristian.

Dopfunt

Dopfunten är från 1918, och ersatte en tidigare av trä. Den är tillverkad i sandsten vid Ignaberga Kalkstensbruk av Ninnan Santesson.[137] Dopfunten har en fyrsidig form med huggen dekor. Hörnpilastrarna är spiralformade med kapitäl i form av ansikten. Sockelpartiet och ovandelen är utkragande. Dopskålen i nysilver är troligtvis äldre.[138] Det i S:t Pauligårdens källararkiv förvarade trästativet med tillhörande dopskål från 1900-talets början härrör från den tidigare församlingssalen vid Överstegatan i Lunden.[139]

Övrigt

Det rosenomslingrade korset med strålkrans i snidad ek som hänger i triumfbågen anskaffades 1941 och är tillverkat av skulptören Erling Valldeby, Partille. Golvuret i snidat och gråmålat trä med förgylld dekor tillverkades i Mora 1883. Den ursprungliga färgsättningen återställdes 1941.[140] I läktarunderbyggnaden finns ett målat träkrucifix från sent 1800-tal.[141]

Läktarorgeln med sina utskjutande ”spanska trumpeter” byggdes 1970 av Marcussen & Søn i Danmark.

Merparten av kyrkorummets ljuskronor i mässing hängdes upp vid 1941 års restaurering. De kompletterades 1970 med likadana takkronor, fast något mindre, under läktarna. De sistnämnda är tillverkade av Erik Jonssons Gelbgjuteri i Skara.[142] Läktarunderbyggnadens mässingslampetter med vit glaskupa är från 1941. Sidoläktarna belyses av skålformade lampetter från 1970 i mässing med glödlampor.[143]

I koret stod ursprungligen två nioarmade förgyllda kandelabrar på ömse sidor om altaret. Utmed mittgången fanns höga kandelabrar avsedda för gasbelysning. Från taket och läktarna hängde mindre ljuskronor och på väggarna lampetter.[144] 1917 ersattes armaturen av tunga jugendkronor i hamrad mässing av Göteborgsciselören Hugo Lundstedt efter ritningar av arkitekten Allan Berglund.[145]

Notförteckning

1 GKF, FXIV:25.
2 Grosshandlare Sven Renström (död 1869) testamenterade sin förmögenhet till Göteborgs stad och en huvudfond, som skulle förvaltas under benämningen Renströmska fonden. Avkastningen disponerades för allmännyttiga ändamål, däribland uppförande av kyrkor. Lundberg, Bertil [1982]: s 21.
3 Lundberg, Bertil [1982]: s 21f. Ramm, Axel [1923]: s 60-62.
4 En del av nuvarande Ånäsvägen.
5 SPKA, OIb:2: Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar nr 29 1878. I S:t Pauli kyrka hade man – såsom i övriga kyrkor – en form av uthyrning av platser i särskilda kyrkbänkar, vartill den behörige fick en egen nyckel. Uthyrningen skedde i början av varje år. Men avgiften för en bänkplats – bänkrumslegan – var omdiskuterad och upphörde i slutet av år 1899 i kyrkorna i Göteborg.
6 SPKA, OIb:2: Upplåtelsehandlingar för S:t Pauli kyrkoplan 1887, utdrag ur protokollet hållet hos Magistraten i Göteborg 1879-06-06.
7 SPKA, OIb:2: Bihang till Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar år 1878 samt utdrag ur protokollet hållet hos Magistraten i Göteborg 1879-06-06. Det verkar dock som att konsul Ekman själv bekostade gudstjänsterna i den nya kyrkan fram till att den territoriella församlingsindelningen genomfördes 1883.
8 Lundberg, Bertil [1982]: s 21f.
9 Under sin levnad hann Adrian Peterson med att rita en stor mängd byggnader, varav ett fyrtiotal kyrkor, mestadels på västkusten. Örgryte nya kyrka, Fässbergs kyrka och den nedbrunna Lundby nya kyrka är hans verk. Utanför Göteborg ritade Adrian Peterson bl a kyrkorna i Lysekil samt i Vinberg och Falkenberg i Halland. Till skillnad från S:t Pauli kyrka uppfördes merparten av arkitektens kyrkor i nygotisk stil.
10 Kjellin, Maja [1969]: s 4-6. På Region- och stadsarkivet förvaras flera av Adrian Petersons förslagsritningar. Ett av de andra tävlingsbidragen, en långhuskyrka i nygotisk stol, av en okänd upphovsman återfinns på Landsarkivet.
11 Adrian Petersons projektritningar överensstämmer i huvudsak med de fastställda byggnadsritningarna. Ursprungsförslagets torn och västfasad är dock annorlunda och kyrkobyggnaden saknar lanternin.
12 Wæern, Rasmus [1996]: s 160.
13 Lundberg, Bertil [1982]: s 22f.
14 Lundberg, Bertil [1982]: s 31-33.
15 Göteborgs-Posten [1932-09-10]: *Sankt Pauli kyrka firar halvsekeldag*. Spårvagnarna drogs för övrigt vid denna tid av hästar.
16 Lundberg, Bertil [1967]: *Är S:t Pauli kyrka bortglömd?*. Södergren, Viktor [1941]: s 13.
17 *S:t Pauli kyrkas 25-års jubileum* [odat.].
18 Cederblad, Albert [1884]: s 231.
19 Med Gamlestadsförsamlingen införlivades 1909 delar av Kålltorp från Örgryte och 1928 Utby från Partille församling samt 1930 delar av Angereds församling. År 1951 överfördes Kålltorp och en del av Bagaregården till den nybildade Härlanda församling. Stadsdelen Kortedala avskiljdes till egen församling 1960. Gamlestadens församling upplöstes 1969 och istället bildades församlingarna S:t Pauli och Nylöse. Förutom Olskroken och Bagaregården kom S:t Pauli församling att omfatta delar av Lunden som anslöts från Örgryte och Gubbero från Kristine församlingar. SPKA, OI:3 samt Lundberg, Bertil [1982]: s 100ff.
20 Lundberg, Bertil [1982]: s 34.
21 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1887: P 23/3 samt 1888: P 25/9, H 19.
22 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1887: P 17/5, 30/9 samt H5.
23 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1893: P 17/8 samt H 13.
24 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1904: P 11/11 samt H 17. Se ritningar i kyrkoförvaltningens arkiv. SPKA, OIb:1, Förslag öfver diverse ändringsåtgärder i Gamlestadsförsamlingens kyrka.
25 Lundberg, Bertil [1982]: s 34f.
26 Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning [1903-06-23]: *S:t Pauli kyrka*.
27 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1905: P 9/6, 13/11 samt H 15. Göteborgs-Tidningen [1906-06-13]: *S:t Pauli kyrkoplan hägnad*.
28 GKF, FIb:1, Brev till kyrkorådet i Göteborgs Gamlestads församling från Kh Ivar D Wallerius 1915-09-07, Göteborgs kyrkof-

ullmäktiges protokoll och handlingar 1910: P 10/6, P 29/8 samt H 13, H 21.
29 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1917: P 15/5, H 20. Göteborgs-Tidningen [1916-06-06]: *S:t Pauli kyrkas reparation*.
30 Tornursbelysningen kom emellertid först i ordning 1936. Lundberg, Bertil [1982]: s 35-37.
31 Konstnären Albert Eldh är en av de största kyrkomålarna under 1900-talet. Han var bror till skulptören Carl Eldh och under lång tid lärare på Slöjdföreningen i Göteborg (nuv. HDK). Albert Eldh har smyckat många andra kyrkor i staden med såväl vägg- som glasmålningar. Hans verk kan ses i t ex Vasakyrkan, Oscar Fredriks kyrka och Hagakyrkan. I och med pensioneringen från Slöjdföreningens skola 1938 slutade i stort sett Albert Eldh som kyrkokonstnär.
32 Den stora valvbågen mot koret togs nu upp. Från början verkar det bakomliggande utrymmet ha varit utformat som en direkt pendang till sakristian, med en vanlig dörr ut till koret.
33 GKF, FIb:1, Allan Berglund, Arbetsbeskrifning till entreprenadarbeten å St. Pauli kyrka 1917-04-21. Även i GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1916: 13/6, H 22.
34 ATA, vit mapp: Brev till riksantikvarieämbetet från Ingmar Hasselgren 1967-03-21.
35 Lundberg, Bertil [1982]: s 27.
36 Göteborgs Morgonpost [1917-12-24]: *S:t Pauli kyrkas ombyggnad*.
37 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1918: 2/9, H 17 samt 1919: P 17/2, H 6. Göteborgs-Tidningen [1918-01-09]: *S:t Pauli efter restaureringen. Artisten Albert Eldhs kormålningar.* Göteborgs-Tidningen [1918-01-13]: *St. Pauli kyrka åter öppnad*.
38 Göteborgs Morgonpost [1932-09-12]: *Dubbel högtid i S:t Pauli*.
39 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1920: H 59 samt 1930: P 28/5, H 14, H 32. SPKA, OIb:2, Köpeavtal 1931-02-19, OVb:1: Brev till Beatrice Dickson från Gubbero Aktiebolag 1930-05-07. Lundberg, Bertil [1982]: s 66-68.
40 SPKA, OIb:4-5, Handlingar angående ordnandet av området kring S:t Pauli kyrka 1935-36. Göteborgs Morgonpost [1938-05-07]: *S:t Pauli kyrka får fin park*.
41 ATA, brun mapp: Axel Forssén, Förslag till utvändiga reparationsarbeten å S:t Pauli kyrka i Göteborg 1940-03-04. Även i GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1939: H 25.
42 Flest ritningar som rör restaureringen finns i ATA: G174/10-44. Se även ritningar i kyrkoförvaltningens arkiv.
43 Man menade att målningarna verkade oroliga och störande för korpartiets enhetlighet, och därför skulle övertäckas. SPKA samt ATA, brun mapp: PM rörande korpartiet i S:t Pauli kyrka 1948-05-19.
44 SPKA, OIb:1: Axel Forssén, Arbetsbeskrivning till målningsarbetena vid restaureringen av S:t Pauli kyrka januari 1941.
45 Kyrkan var ursprungligen försedd med en central varmvattenanläggning. Värmespridningen skedde via gjutna rör i kanaler under golvet med varmvatten som cirkulerade från pannan i källaren. Genom de gallertäckta öppningarna i mittgångens golv kom värmen upp i kyrkorummet. Göteborgs-Posten [1941-11-29]: *Gamlestaden har fått en förskönad helgedom*.
46 Lundberg, Bertil [1982]: s 38-40.
47 Kyrkklockorna användes också i samband med alla jordfästningar på Östra kyrkogården. Informant Tor-Arvid Broman.
48 Lundberg, Bertil [1982]: s 40. GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1940: P 16/2, H 25-26.
49 ATA, brun mapp: Brev till Kungl. byggnadsstyrelsen från Axel Forssén 1944-02-16. Redan då dopkapellet inreddes 1917 hade man egentligen tänkt sig det mer öppet mot kyrkorummet men av tekniska skäl avstyrkte Överintendentsämbetet detta. GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1917: P 13/2, H 7.
50 SPKA, OIb:2: Handlingar rörande altaruppställningen i S:t Pauli kyrka 1948. ATA, brun mapp: Ragnar Hjort, Beskrivning av förslag till altaruppställning i S:t Pauli kyrka i Göteborg 1948-04-20 samt Viktor Södergren, PM rörande korpartiet i S:t Pauli kyrka. Se ritningar i kyrkoförvaltningens arkiv.
51 Konstruktionen hade ändrats genom att dragna stag i takstolens underkant kapats för att få plats med det nya takvalvet. Följden blev att horisontalkrafterna inte kunde tas upp i takstolen utan överfördes till kyrkans ytterväggar varvid dessa började tryckas utåt. GKF, FIb:6, Arne Mattsson, AB Brodefors & Mattson Byggkonsult, Utredning beträffande sprickor i bågvalv 1970-02-25. SPKA, Axel Forssén, Kompletteringsarbeten i de stora takstolarna i S:t Pauli kyrka mars 1944.
52 ATA, brun mapp: Brev till Kungl. byggnadsstyrelsen från Axel Forssén 1945-02-17. GKF, FIb:2, J Hammar, Besiktningsutlåtande av S:t Pauli kyrka 1943-05-14, efterbesiktning av restaureringsarbetet 1944-03-02 samt ritningsförslag till förstärkning av takkonstruktionen av civilingenjör Hugo Andersson 1944-12-08, 1945-07-18 samt ritning av Axel Forssén mars 1944.
53 ATA, brun mapp: Brev till Kungl. byggnadsstyrelsen från Axel Forssén 1944-02-16.
54 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1951: P 31/10, H 25 samt 1952: P 29/10, H 19.

55 Församlingens önskemål om en tillbyggnad på kyrkans södra sida intill dopkapellet med samlingsrum godkändes inte av myndigheterna. ATA, brun mapp: Sven Brolid, Program för restaurering av S:t Pauli kyrka i Göteborg 1966-08-20 samt GKF, E IV: Dnr 93/68.
56 Tack vare att målningarna vid restaureringen på 40-talet preparerades för att möjliggöra en ev. framtida friläggning, var de lätta att återställa.
57 Lundberg, Bertil [1982]: s 40f.
58 ATA, brun mapp: Sven Brolid, Program för restaurering av S:t Pauli kyrka i Göteborg 1967-09-04. Även i GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1968: H 13.
59 ATA, brun mapp: Sven Brolid, Komplettering av program för restaurering av S:t Pauli kyrka i Göteborg 1970-01-26.
60 ATA, brun mapp: Sven Brolid, Rumsbeskrivning till S:t Pauli kyrka, Göteborg 1967-09-04. Göteborgs-Posten [1970-12-14]: *S:t Pauli återinvigd, ful kyrka blev vacker*.
61 GKF, FIb:4, Sven Brolid Arkitektkontor AB, Byggnadsbeskrivning 1969-05-01. Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1968: H 13 samt 1972: H 8.
62 Lundberg, Bertil [1982]: s 66.
63 Södergren, Viktor [1941]: s 18. GKF, E IV: Dnr 151/74, 123/80 samt 1981:163. Rivningen av den gamla prästgården väckte en del protester och fråga väcktes om byggnadsminnesförklaring, men avslogs. Församlingshemmet på Stockholmsgatan övertogs av IOGT-NTO.
64 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1972: H 8.
65 ATA, vit mapp: Brev till riksantikvarieämbetet från Stig Andersson 1988-07-14. Armaturen är av modellen ”Promenade” från Noral.
66 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1981: H 20.
67 Informant Bengt Strömberg.
68 GKF, E IV: Dnr 93/KN 24.
69 Informant Evert Bidestedt samt Olle Johnsson.
70 Informant Bengt Karlsson.
71 GKF, FIb:1, Allan Berglund, Arbetsbeskrifning till entreprenadarbeten å St. Pauli kyrka 1917-04-21.
72 Teglet hämtades från Rennberga fabrik i Slesvig. Kjellin, Maja [1969]: s 6. Lundberg, Bertil [1982]: s 25. I källaren förvaras överblivna tegelstenar.
73 GKF, FIb:1, Allan Berglund, Arbetsbeskrifning till entreprenadarbeten å St. Pauli kyrka 1917-04-21.
74 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1951: P 31/10, H 25.
75 Se ritningar i kyrkoförvaltningens arkiv.
76 Färgade glasfönster sattes aldrig in som planerat. Klarglaset i samtliga korfönsters utsida byttes mot sk gråglas. GFK, FIb:6, Brev till Gunnar Zetterberg från fastighetschef Bror H Kristoferson 1970-05-28.
77 ATA, brun mapp: Sven Brolid, Rumsbeskrivning till S:t Pauli kyrka, Göteborg 1967-09-04.
78 Göteborgs-Tidningen [1918-01-09]: *S:t Pauli efter restaureringen. Artisten Albert Eldhs kormålningar.*
79 GKF, FIb:1, Utredning till kyrkofullmäktige i Göteborg angående S:t Pauli kyrkas restaurering 1918-04-28.
80 Några av fönsterbågarna förvaras i kyrkans källarutrymme.
81 1972 föreslog kyrkorådets att låta korfönstren få glasmosaiker med bilder och händelser ur aposteln Paulus liv enligt Apostlagärningarna. Åtgärden avstyrktes såsom olämpligt med hänsyn till det nyrestaurerade kyrkorummets karaktär och ljusföring. ATA, brun mapp: Brev till riksantikvarieämbetet från kyrkorådet i S:t Pauli församling 1972-06-14, brev till riksantikvarieämbetet från domkapitlet i Göteborg 1972-07-06 samt brev till kyrkorådet i S:t Pauli församling från riksantikvarieämbetet 1972-10-03.
82 GKF, FIb:1, Allan Berglund, Arbetsbeskrifning till entreprenadarbeten å St. Pauli kyrka 1917-04-21 samt utredning till kyrkofullmäktige i Göteborg angående S:t Pauli kyrkas restaurering 1918-04-28.
83 GKF, FIb:6, Byggmötesprotokoll nr 5 1970-08-26.
84 ATA, vit mapp: Brev till riksantikvarieämbetet från Stig Andersson 1988-07-14. Armaturen är av modellen ”Promenade” från Noral.
85 GKF, FIb:2, Axel Forssén, Arbetsbeskrivning till byggnadsarbetena vid restaureringen av S:t Pauli kyrka januari 1941.
86 ATA, brun mapp: Sven Brolid, Rumsbeskrivning till S:t Pauli kyrka, Göteborg 1967-09-04.
87 GKF, E IV: Dnr 42/80.
88 Karlsson, Bengt [2002]: *S:t Pauli kyrka, Klockorna*.

89 Informant Bengt Karlsson samt GKF, Fastighetsenheten: Kyrkklockinventering av Ingvar Rohr 2002-04-05. De ursprungliga kläpparna är renoverade och bevarade i källaren under koret. Klockorna hänger i ekaxel och vinkel av järn.
90 GKF, Fastighetsenheten: Kyrkklockinventering av Ingvar Rohr 2002-04-05.
91 Lundberg, Bertil [1982]: s 35-37.
92 Skulpturgruppens placering är sekundär – den var från början uppsatt på det dåtida Olskrokstorget. Informant Tor-Arvid Broman.
93 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1955: P 29/12, H 12.
94 Lundberg, Bertil [1982]: s 24.
95 Lundberg, Bertil [1982]: s 35-37.
96 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1915: P 8/9, H 17.
97 Informant Bengt Karlsson samt GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1965 P 9/4.
98 SPKA, OIb:1, Axel Forssén, Arbetsbeskrivning till målningsarbetena vid restaurering av S:t Pauli kyrka januari 1941.
99 Av okänd anledning uppfördes de västra läktartrapporna i trä, medan de östra trapphusen fick stentrappor.
100 Citaten återges efter den gamla Karl XII-bibeln. Den nya bibelöversättningen stadfästes samma år som målningarna tillkom. Informant Tor-Arvid Broman.
101 Göteborgs-Tidningen [1918-01-09]: *S:t Pauli efter restaureringen. Artisten Albert Eldhs kormålningar.*
102 SPKA, S:t Pauli kyrkas reparation 1917-1918, avskrift av Bengt Karlsson 1998-04-30.
103 Cederblad, Albert [1884]: s 231. Lundberg, Bertil [1982]: s 26. De hoprullade dukarna som förvaras i kyrkans källare är förmodligen dessa målningar.
104 Informant Bengt Strömberg.
105 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1904: H 17.
106 GKF, FIb:2, Axel Forssén, Arbetsbeskrivning till byggnadsarbetena vid restaureringen av S:t Pauli kyrka januari 1941.
107 Informant Bengt Strömberg.
108 Lundberg, Bertil [1982]: s 35-37.
109 GKF, FIb:6, Arne Mattsson, AB Brodefors & Mattson Byggkonsult, Utredning beträffande sprickor i bågvalv 1970-02-25. Se ritningar i kyrkoförvaltningens arkiv (FIb:2 samt låda 13.01).
110 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1918: P 2/9, H 17.
111 Det är något oklart hur den tidigare takmålningen såg ut. 1905 målades kortaket i oljefärg med ”uppläggning af stjernhimmeln och streckdragning samt uppläggning av listverken kring fälten”. GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1904: H 17.
112 GKF, FIb:1, Allan Berglund, Arbetsbeskrifning till entreprenadarbeten å St. Pauli kyrka 1917-04-21.
113 GKF, FIb:1, Allan Berglund, Arbetsbeskrifning till entreprenadarbeten å St. Pauli kyrka 1917-04-21. Se även ritning i kyrkoförvaltningens arkiv.
114 GKF, FIb:1, Allan Berglund, Arbetsbeskrifning till entreprenadarbeten å St. Pauli kyrka 1917-04-21. SPKA, S:t Pauli kyrkas reparation 1917-1918, avskrift av Bengt Karlsson 1998-04-30.
115 ATA, brun mapp: Axel Forssén, Förslag till invändig restaurering av S:t Pauli kyrka i Göteborg januari 1941. Se även ritning i kyrkoförvaltningens arkiv.
116 ATA, brun mapp: Sven Brolid, Rumsbeskrivning till S:t Pauli kyrka, Göteborg 1967-09-04.
117 Lundberg, Bertil [1982]: s 27.
118 ATA, brun mapp: Axel Forssén, Förslag till invändig restaurering av S:t Pauli kyrka i Göteborg januari 1941. Södergren, Viktor [1941]: s 14. I källaren har en bänkgavel tillvaratagits som sannolikt visar 1941 års färgsättning i varmt grått med insida och detaljer i brunrött. Dessutom finns några omålade bänkgavlar som aldrig ha kommit till användning.
119 Lundberg, Bertil [1982]: s 26f.
120 ATA, brun mapp: Axel Forssén, Förslag till invändig restaurering av S:t Pauli kyrka i Göteborg januari 1941.GKF, FIb:2, Axel Forssén, Arbetsbeskrivning till byggnadsarbetena vid restaureringen av S:t Pauli kyrka januari 1941.
121 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1971: P 3, H 7.
122 GKF, FIb:6, Torsten Sörenson, Besiktningsinstrument 1971-01-19.
123 GKF, E IV: Dnr 1987:44.
124 GKF, E IV: Dnr 267/68.
125 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1911: H 18 samt 1934: P 12/12, H 24. Lundberg, Bertil [1982]: s

30f.
126 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1961: P 12/6, H 17.
127 Orgeln anskaffades ursprungligen till Lövgärdets kyrka i Gunnareds församling. Informant Bengt Karlsson.
128 Karlsson, Bengt [2002]: *S:t Pauli kyrka, Orglarna*.
129 Se ritning i kyrkoförvaltningens arkiv.
130 Originalet till Bertel Thorvaldsens (1770-1844) berömda Kristusgestalt står i Vor Frue Kirke i Köpenhamn, men mångfaldigades i stor utsträckning.
131 Skolan, som låg i hörnet Södra vägen/Kristinelundsgatan, är numera riven. Lundberg, Bertil [1982]: s 41f.
132 Skulpturen var först avsedd för S:t Johanneskyrkan i Göteborg, men blev alltför stor för att passa in i det kyrkorummet. Lundberg, Bertil [1982]: s 25.
133 GKF, Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar 1906: H 22.
134 Cederblad, Albert [1884]: s 231f.
135 GKF, FIb:2, Axel Forssén, Arbetsbeskrivning till byggnadsarbetena vid restaureringen av S:t Pauli kyrka januari 1941.
136 SPKA, OIb:2: Handlingar rörande altaruppställningen i S:t Pauli kyrka 1948.
137 Karlsson, Bengt [2002]: *S:t Pauli kyrka, Historik* (broschyr).
138 Dopskålen saknar stämplar, men är med all sannolikhet samtida med kyrkan och använd i den tidigare, nu förkomna, dopfunten. Informant Tor-Arvid Broman.
139 Informant Tor-Arvid Broman samt GKF, FXIV:25.
140 SPKA, OIb:1, Axel Forssén, Arbetsbeskrivning till målningsarbetena vid restaureringen av S:t Pauli kyrka januari 1941. Möjligen kan klockan ha ommålats sedan dess.
141 Informant Tor-Arvid Broman. Enligt obekräftade uppgifter kan krucifixet vara från den 1911 rivna Hospitalskyrkan som låg inom dåvarande Gamlestadsförsamlingen.
142 GFK, FIb:6 samt SPKA OIb:1, Brev till Göteborgs kyrkonämnd från Nils Jonsson, Erik Jonssons Gelbgjuteri i Skara 1970-06-08.
143 Informant Bengt Karlsson. I dokumentationen av inventarierna (GKF, FXIV:25) uppges dock tillverkningsåret 1958.
144 Cederblad, Albert [1884]: s 231. Lundberg, Bertil [1982]: s 27. De stora gasbelysningskandelabrarna från koret är bevarade i kyrkans källare.
145 Göteborgs Morgonpost [1917-11-03]: Paulikyrkan får sina ljuskronor.

Källor och litteratur

Informanter

Evert Bidestedt, Evert Bidestedt Plåtkonsult, Kungälv
Tor-Arvid Broman, vik. Komminister i S:t Pauli församling
Olle Johnsson, Fastighetsingenjör vid Göteborgs kyrkoförvaltning 1972-1996
Bengt Karlsson, Kyrkvaktmästare i S:t Pauli församling
Harald Pleijel, Fastighetschef vid Göteborgs kyrkoförvaltning
Ingvar Rohr, Kyrkklockexpert på Riksantikvarieämbetet
Bengt Strömberg, Målarmästare, AS Måleri & Byggservice AB, Varekil

Otryckta källor

Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, Stockholm (ATA)

- Blå mapp: Ritningar föreställande S:t Pauli kyrka.
- Brun mapp: Kungliga byggnadsstyrelsens handlingar rörande S:t Pauli kyrka.
- Vit mapp: Riksantikvarieämbetets handlingar rörande S:t Pauli kyrka.
- Fotografier av S:t Pauli kyrka från Riksantikvarieämbetet och Kungliga byggnadsstyrelsens samlingar.

Göteborgs kyrkoförvaltnings arkiv (GKF):

- Fastighetsenheten: Minnesanteckningar av fastighetsingenjör Olle Johnsson.
- Fastighetsenheten: Kyrkklockinventering av Ingvar Rohr, Riksantikvarieämbetet.
- Göteborgs kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar.
- Göteborgs kyrkonämnd: FIb: 1-2, 4, 6, Handlingar rörande S:t Pauli kyrka.
- Göteborgs kyrkonämnd: FXIV:25, Dokumentation och märkning av kyrkliga inventarier i S:t Pauli kyrka.
- Göteborgs kyrkonämnds diarium, E IV.
- Ritningsarkivet, låda 13.01.

Landsarkivet i Göteborg (GLA)

- Göteborgs kyrkonämnds arkiv: Ritningar föreställande S:t Pauli kyrka.

Göteborgs Stadsmuseums arkiv (GSM):

- Handlingar och fotografier rörande S:t Pauli kyrka.

Region- och stadsarkivet i Göteborg (RSG):

- Ritningar föreställande S:t Pauli kyrka (ACP 315-351, 361-363, 678).

S:t Pauli (Gamlestads) församlings kyrkoarkiv (SPKA)

- OI:1-4, Handlingar, fotografier m m rörande S:t Pauli kyrka.
- OIb: 1-6, Byggnads- och restaureringshandlingar.
- OII:1-2, Handlingar angående prästgården.
- OVb:1, Donationshandlingar.
- Material insamlat av kyrkvaktmästare Bengt Karlsson.

Tryckta källor och litteratur

Cederblad, Albert [1884]: *Göteborg*, Skisserade skildringar af Sveriges andra stad i våra dagar jämte en återblick på dess minnen för såväl turister som hemmavarande, Göteborg: D F Bonniers förlags- expedition.

Göteborgs Aftonblad [1918-01-05]: *S:t Pauli kyrkas restaurering.*

Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning [1903-06-23]: *S:t Pauli kyrka.*

Göteborgs Morgonpost [1917-11-03]: *Paulikyrkan får sina ljuskronor.*

Göteborgs Morgonpost [1917-12-24]: *S:t Pauli kyrkas ombyggnad.*

Göteborgs Morgonpost [1932-09-12]: *Dubbel högtid i S:t Pauli.*

Göteborgs Morgonpost [1938-05-07]: *S:t Pauli kyrka får fin park.*

Göteborgs-Posten [1932-09-10]: *Sankt Pauli kyrka firar halvsekeldag.*

Göteborgs-Posten [1941-11-29]: *Gamlestaden har fått en förskönad helgedom.*

Göteborgs-Tidningen [1906-06-13]: *S:t Pauli kyrkoplan hägnad.*

Göteborgs-Tidningen [1916-06-06]: *S:t Pauli kyrkas reparation*.

Göteborgs-Tidningen [1918-01-09]: *S:t Pauli efter restaureringen. Artisten Albert Eldhs kormålningar.*

Göteborgs-Tidningen [1918-01-13]: *St. Pauli kyrka åter öppnad.*

Jacobsson, John [1933]: *Göteborgs och Bohusläns kyrkor i ord och bild*. Skara: Jacobssons förlag.

Karlsson, Bengt [2002]: *S:t Pauli kyrka, Historik* (broschyr).

Karlsson, Bengt [2002]: *S:t Pauli kyrka, Klockorna* (broschyr).

Karlsson, Bengt [2002}:*S:t Pauli kyrka, Orglarna* (broschyr).

Kjellin, Maja [1969]: *Några verk av arkitekt Adrian Crispin Peterson*, Kring ett märkligt ritningsfynd, Särtryck ur Göteborgs historiska museum årstryck.

Lundberg, Bertil [1967]: ”Är S:t Pauli kyrka bortglömd?”, I: *Kyrka och folk* 1967:4.

Lundberg, Bertil [1982]: *Gamlestadsförsamlingen och S:t Pauli kyrka i Göteborg 1882-1982*.

Ramm, Axel [1923]: *Göteborgs donationer,* Kort redogörelse, Göteborgs Jubileumspublikationer 12, Göteborg: Göteborgs Litografiska AB.

S:t Pauli kyrkas 25-års jubileum [artikel omkring 1907].

Södergren, Viktor [1941]: ”S:t Pauli kyrka och Gamlestads församling”, I: *Advent 1941*, En hälsning till Gamlestads församling från S:t Pauli kyrka.

Wærn, Rasmus [1996]: *Tävlingarnas tid,* Arkitekttävlingarnas betydelse i borgerlighetens Sverige, Diss., Chalmers tekniska högskola, Stockholm: Arkitektur Förlag AB, Arkitekturmuseet.

Kronologisk sammanfattning

1880-1881 S:t Pauli kyrka uppförs.

1882 Den 15 januari invigs kyrkan.

1883 Gamlestadsförsamlingen bildas.

1887-88 Kyrkoherdebostället uppförs nordost om kyrkobyggnaden. Kyrkoplanen dräneras.

1893 Lillklockan gjuts om.

1905 Orgelläktaren utvidgas. Predikstolen och korgolvet höjs.

1910 Elektrisk belysning installeras.

1916-18 S:t Pauli kyrka restaureras. Tornspiran förstärks och förses med kopparplåt. Korvägen och –taket samt dopkapellet förses med målningar av Albert Eldh. I koret läggs golv av kolmårdsmarmor. Sakristian utvidgas. Glaslanterninen igensätts. Bänkarna ändras och predikstolens baldakin avlägsnas. Nya innerdörrar tillkommer.

1931-32 Församlingshemmet vid Stockholmsgatan byggs.

1940 Kyrkans övriga yttertak täcks med kopparplåt.

1941 Omfattande invändig restaurering. Kyrkorummet får ett tunnvälvt innertak. Korfönstren muras igen och målningarna täcks över. Orgelläktaren förminskas och läktarna får nya fronter. Predikstolen sänks och flyttas närmare väggen. I fönstren insätts färgat antikglas. Ombyggnad av bänkinredningen och ny altarprydnad. Sakristian utbyggs igen. Nytt värmesystem installeras.

1943 Kyrkklockorna hängs om. Balanskläppar införs.

1944	En valvöppning tas upp mellan dopkapellet och södra sidoskeppet. Reparationer av innertaket. Takstolskonstruktionen förstärks för att bättre bära det nya taket.
1948	Ny altaruppställning kring Kristusbilden i form av en klassisk tempelgavel. Altarringen sänks.
1952	Murreparationer i tornet. Kalkstenslistverk kläds med kopparplåt.
1959	Ytterligare reparationer av innertaket.
1969	S:t Pauli församling bildas av delar av Gamlestadsförsamlingen.
1969-1970	Stor restaurering. Målningarna på korets väggar och tak återställs, liksom korfönstren. Nytt altare med ny Kristusbild. Bänkinredningen byggs om. Ett sidokapell inreds i norra sidoskeppet. Orgelläktaren byggs om och ny orgel installeras. En läktarunderbyggnad tillkommer. Nya läktartrappor i väster. Renovering av fönster, dörrar och golv. Utvändig handikappramp anordnas.
1981	Det nuvarande församlingshemmet byggs öster om kyrkan. Gamla prästgården rivs och församlingslokalerna vid Stockholmsgatan avyttras. Reparationer av fuktskador och målning av kyrkorummets väggar.
Ca 1990	Bättringsmålning av väggar, fönster och bänkinredning. Östra trapphusen ommålas.
1994	Heltäckningsmattan i kyrkorummet och sakristian förnyas. Översyn av tornfasaderna. Reparation av avvattningssystemet, tornets plåt och listverk.
1996	S:t Pauli kyrka förses med fasadbelysning. Dränering runt koret.

Svenska kyrkan
I GÖTEBORG